

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่องยุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำวังแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการศึกษาวิจัยที่บูรณาการศาสตร์ในหลายสาขาเข้าด้วยกันไม่ว่าจะเป็นศาสตร์ด้านการจัดการ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะศาสตร์ด้านการจัดการลุ่มน้ำ การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน รวมทั้งการบูรณาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในศาสตร์แต่ละสาขาอย่างครบถ้วนและในทุกมิติ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าในศาสตร์ต่าง ๆ ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการยุทธศาสตร์
2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนอย่างมีส่วนร่วม
3. แนวคิดและทฤษฎีการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ
4. แนวคิดการบูรณาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการยุทธศาสตร์

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการยุทธศาสตร์ เป็นแนวคิดทฤษฎีหลักที่ใช้ในการกำหนดกรอบคิดของการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากในการวิจัยเป็นการศึกษายุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำวังแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้นคณะผู้วิจัยจะต้องเข้าใจเรื่องพื้นฐานทางด้านการจัดการเชิงยุทธศาสตร์ ตั้งแต่พื้นฐานของทฤษฎี กระบวนการจัดการเชิงยุทธศาสตร์ ขั้นตอนการกำหนดยุทธศาสตร์ และการประยุกต์ใช้ของแนวคิดและทฤษฎี เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัยซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

ความหมายของการจัดการเชิงยุทธศาสตร์

ปัจจุบันปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกองค์กรได้เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ มากขึ้นทุกขณะ ในภาคธุรกิจมีความพยายามทุกวิถีทางในการได้มาซึ่งความสามารถและความได้เปรียบทางการแข่งขัน ส่วนในภาครัฐต้องพยายามปรับปรุงการทำงานและเพิ่มประสิทธิภาพเพื่อตอบสนองต่อผู้รับบริการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ตามเป้าหมายการดำเนินงานให้ได้มากที่สุด เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการบริหารองค์การในทุกวันนี้ ผู้บริหารต่างก็ต้องประสบกับปัญหายุ่งยาก มากกว่าแต่ก่อน วิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมได้ส่งผลกระทบทำให้ประสิทธิภาพการดำเนินงานขององค์กรต้องตกต่ำลงไปจากเดิมเป็นอันมาก ปัญหาสำคัญของผู้บริหารที่กำลังเผชิญอยู่ ก็คือ ปัญหาประสิทธิภาพทางการบริหาร โดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวกับ ผลผลิต (Productivity) ที่ตกต่ำกว่าเดิม ดังนั้นหากผู้บริหารจะกำหนดกิจกรรมการบริหารตามกระบวนการบริหารแบบเดิมที่อยู่บนพื้นฐานของสมมติฐานที่ว่าอนาคตจะเหมือนกับอดีตที่ผ่านมา

หลักคิดดังกล่าวจะทำให้องค์กรไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ เนื่องจากในสภาวะการณ์ปัจจุบัน สภาวะแวดล้อมในการดำเนินงานมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีความสลับซับซ้อนและมีทิศทางที่ไม่แน่นอน ดังนั้นผู้บริหารในฐานะผู้นำขององค์กรต้องมีข้อมูลและทำความเข้าใจต่อพลวัตที่เกิดขึ้น สามารถประเมินผลกระทบเพื่อกำหนดเป้าหมายและนำองค์กรไปสู่จุดหมายที่ต้องการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้บริหารองค์กรในปัจจุบันต้องหันมาทบทวนถึงกลยุทธ์หรือวิธีการที่ใช้ในการดำเนินงานว่ามีประสิทธิภาพและความเหมาะสมต่อสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นเพียงใด ผู้บริหารขององค์กรจะต้องเพิ่มพูนทักษะและความสามารถในการวิเคราะห์และตัดสินใจทางด้านกลยุทธ์อันจะนำไปสู่การเพิ่มขีดความสามารถขององค์กร ทำให้ปัจจุบันแนวคิดทางด้านการจัดการเชิงกลยุทธ์กำลังได้รับความนิยมน้อยลงแพร่หลาย ซึ่งการจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นการรวบรวมเอาความรู้และทักษะต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามาหล่อหลอมและรวมเข้าไว้ด้วยกันและทำให้มองเห็นถึงภาพรวมของวิชาต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามา เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการวิเคราะห์และการตัดสินใจ เพื่อให้องค์กรบรรลุผลตามเป้าหมายทั้งในระดับวิสัยทัศน์ กลยุทธ์และวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ในที่สุด

กลยุทธ์ มีความหมายเหมือนคำว่า ยุทธศาสตร์ เดิมใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับการรบมาจากภาษาอังกฤษว่า “Strategy” ใช้ครั้งแรกในวงการทหารและการทำสงคราม หมายถึงการวางแผนยุทธศาสตร์และการบัญชาการรบเพื่อเอาชนะศัตรู มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกว่า “Strategos” หมายถึงการบัญชาการกองทัพ (Generalship) ด้วยจุดมุ่งหมายต้องการพิชิตศัตรู สำหรับความหมายของการจัดการเชิงกลยุทธ์ (Strategic management) นั้นได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลาย ดังนี้

Pearce และ Robinson (2009) ให้ความหมายว่า การจัดการเชิงกลยุทธ์ คือ ชุดของการตัดสินใจ และการกระทำที่ส่งผลให้เกิดการจัดทำแผนและการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร Robbin และ Coulter (2002) อธิบาย การจัดการเชิงกลยุทธ์ว่า หมายถึงกลุ่มของการตัดสินใจและการดำเนินการเพื่อบ่งชี้ผลการดำเนินงานในระยะยาวขององค์กร ขณะที่ Pitts และ Lei (2000) กล่าวว่า การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นความคิด แผนงานและการกระทำที่องค์กรนำมาใช้ก่อให้เกิดผลสำเร็จและได้เปรียบคู่แข่ง ส่วน Schermerhorn (2002) กล่าวว่า การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นแผนแม่บทหรือแผนปฏิบัติการที่มีความสำคัญสำหรับองค์กรเพื่อใช้ในการกำหนด ทิศทางการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายและเกิดประโยชน์ในการแข่งขัน นอกจากนี้ Wheelen และ Hunger (2006) ให้ความหมายของการจัดการเชิงกลยุทธ์ว่าหมายถึงการตัดสินใจในการปฏิบัติการเพื่อให้องค์กรประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานระยะยาว สรุปได้ว่า การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นการบริหารอย่างมีระบบที่ต้องอาศัยวิสัยทัศน์ของผู้นำ และอาศัยการวางแผนอย่างมีขั้นตอน โดยผ่านการตัดสินใจและการประเมินแล้วว่าเหมาะสมกับองค์กรและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง อันจะนำความสำเร็จมาสู่องค์กรได้

ในศตวรรษที่ 21 การจัดการเชิงกลยุทธ์ได้เพิ่มบทบาทและมีความสำคัญต่อการบริหารองค์กรทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาครัฐ ภาคธุรกิจ หรือองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร หากจะต้องบริหารองค์กรเหล่านี้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอการบริหารดั้งเดิมที่ไม่คำนึงถึงสภาวะแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาวะแวดล้อมภายนอกองค์กรจะทำให้องค์กรไม่สามารถอยู่รอดได้

ความสำคัญของการจัดการเชิงกลยุทธ์ ในการบริหารองค์การในปัจจุบันเป็นที่ตระหนักดีว่าการดำเนินธุรกิจมีการแข่งขันค่อนข้างสูง แนวคิดหรือวิธีการในการบริหารแบบเดิม ๆ ไม่สามารถนำพาองค์การไปสู่ความสำเร็จได้เหมือนในอดีต จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บริหารจะต้องอาศัยชั้นเชิงในการบริหารที่เหนือกว่าคู่แข่ง หรืออาศัยความว่องไวในการปรับตัวให้ทันต่อสภาวะการณ์แข่งขันที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การจัดการเชิงกลยุทธ์จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้นักบริหารกำหนดทิศทางขององค์การ วิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั้งภายนอกและภายในองค์การ ช่วยกำหนดกลยุทธ์ที่เหมาะสมกับองค์การ เพื่อที่จะนำกลยุทธ์เหล่านั้นไปประยุกต์ปฏิบัติ และควบคุมประเมินผลการดำเนินงานขององค์การได้ กลยุทธ์การบริหารที่ทรงประสิทธิภาพนี้จะต้องดีพร้อมสมบูรณ์ตามความหมายของการบริหารทั้งสองอย่าง คือ การมีประสิทธิภาพ (effectiveness) ที่สามารถกำหนดเป้าหมายที่ดี และสามารถบรรลุผลสำเร็จในเป้าหมายนั้น ๆ ได้ และการมีประสิทธิภาพ (efficiency) ที่สามารถทำสำเร็จในเป้าหมายเหล่านั้น โดยมีต้นทุนค่าใช้จ่ายที่ต่ำที่สุดด้วย หรือ ถ้ากล่าวอย่างสรุป กลยุทธ์การบริหารที่ทรงประสิทธิภาพนั้นจะต้องสร้างประสิทธิผลและประสิทธิภาพให้เกิดขึ้นได้ทุกแง่มุม คือ ทั้งในส่วนในระดับรายบุคคล กลุ่ม (ทีมงาน) และตลอดทั้งองค์การด้วย ทั้งนี้ไม่จำกัดเฉพาะแต่องค์การภาครัฐหรือภาคเอกชนเท่านั้นที่กลยุทธ์ขององค์การจะเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดความสำเร็จหรือความล้มเหลวขององค์การได้ การทำความเข้าใจและการพยายามศึกษาองค์การที่ประสบผลสำเร็จในการใช้กลยุทธ์ เพื่อการจัดการจะให้นักบริหารได้ทราบถึงความสำคัญของกลยุทธ์ที่จะช่วยสนับสนุนองค์การให้ประสบความสำเร็จ และจะต้องมีการพิจารณาเลือกกลยุทธ์และประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับองค์การ การจัดการเชิงกลยุทธ์มีความสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์การ ดังนี้

- 1) ช่วยให้องค์การมีกรอบและทิศทางที่ชัดเจน โดยกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ และวัตถุประสงค์ขององค์การอย่างเป็นระบบ ดังนั้นการจัดการเชิงกลยุทธ์จึงเป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางขององค์การและแนวทางในการกำกับใช้ทรัพยากรขององค์การได้อย่างเหมาะสม
- 2) ช่วยให้ผู้บริหารคิดอย่างเป็นระบบ โดยการพิจารณาถึงปัจจัยสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกองค์การ ทำให้ผู้บริหารสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม การตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงนั้น ทำให้นักบริหารสามารถกำหนดวัตถุประสงค์และทิศทางการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรมสอดคล้องกับสภาวะความเปลี่ยนแปลงได้
- 3) ช่วยสร้างความพร้อมให้องค์การ ในการกำหนดวิธีการหรือแนวทางในการดำเนินงานและกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์การ องค์การจะต้องทำการวิเคราะห์และประเมินปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกองค์การเพื่อคิดค้นแนวทางในการดำเนินงานที่เหมาะสมที่สุดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยต่าง ๆ นำไปสู่การจัดการความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ทำให้องค์การมีการเตรียมความพร้อมในการรับกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลง รวมทั้งช่วยเตรียมความพร้อมและพัฒนาบุคลากรที่อยู่ภายในองค์การ เนื่องจากการพัฒนาเชิงกลยุทธ์จะต้องมีการสร้างความเข้าใจและแนวทางในการเตรียมพร้อมเพื่อรับกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นของสภาพแวดล้อมและคู่แข่ง

4) ช่วยสร้างประสิทธิภาพในการแข่งขัน การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นความพยายามในการแข่งขันกับศักยภาพของตนเอง หรือในเชิงเปรียบเทียบกับองค์กรอื่น ๆ เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายตามความคาดหวังของผู้รับบริการหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจะช่วยสร้างประสิทธิภาพและศักยภาพในการแข่งขันให้แก่องค์กร และเสริมสร้างการพัฒนาขีดความสามารถทางการบริหารของนักบริหาร

5) ช่วยให้การทำงานเกิดความสอดคล้องในการปฏิบัติหน้าที่ เนื่องจากการกำหนดกลยุทธ์ การประยุกต์ใช้ และการตรวจสอบควบคุมไว้อย่างชัดเจน ทำให้เกิดความเข้าใจตรงกันและเกิดความร่วมมือ โดยเฉพาะความเข้าใจในวัตถุประสงค์ขององค์กร อีกทั้งจะช่วยให้มีการจัดสรรทรัพยากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับการบริหารองค์กรในส่วนต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วการจัดการเชิงกลยุทธ์ยังช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในองค์กรเข้าใจในภาพรวม โดยเฉพาะเป้าหมายในการดำเนินงานทำให้สามารถจัดลำดับการดำเนินงานตามลำดับความสำคัญเร่งด่วนได้

6) ช่วยให้องค์กรมีมุมมองที่ครอบคลุม โดยคำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นวิธีการบริหารที่คำนึงถึงปัจจัยภายในและภายนอก ซึ่งหมายความรวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับองค์กร เช่น เจ้าหน้าที่ ประชาชน ผู้รับบริการและคู่แข่ง ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนมีความคาดหวังต่อองค์กรแตกต่างกัน หากองค์กรสามารถตอบสนองความคาดหวังดังกล่าวได้ก็จะทำให้บุคคลเหล่านั้นให้การสนับสนุนหรือให้ความร่วมมือในการดำเนินงาน ในทางกลับกัน หากองค์กรละเลยความคาดหวังดังกล่าวอาจเกิดความเคลือบไหวที่ส่งผลลบต่อองค์กร เช่น การฟ้องร้องหรือการหยุดงาน เป็นต้น

ดังนั้นการบริหารหรือการจัดการทั่วไป หน้าที่ของผู้บริหารจะประกอบด้วยการวางแผน (Planning) การจัดการองค์กร (Organizing) การชี้นำ (Leading) และการควบคุมประเมินผล (Evaluating and Controlling) ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวจะคล้ายคลึงกับหน้าที่การบริหารตามแนวคิดของการจัดการเชิงกลยุทธ์ แต่ความแตกต่างจะอยู่ที่การจัดการเชิงกลยุทธ์ ในการพิจารณาและคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยภายนอกองค์กร เช่น สภาพแวดล้อมภายนอก สภาพเศรษฐกิจ กฎหมายและกฎระเบียบต่าง ๆ คู่แข่งขันและการสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขัน เป็นต้น การบริหารโดยทั่วไปจะเน้นหนักที่การบริหารภายในองค์กรมากกว่า ในขณะที่การจัดการเชิงกลยุทธ์จะเน้นหนักที่การแข่งขันระหว่างองค์กรต่าง ๆ เพื่อสร้างความได้เปรียบในระยะยาว ส่วนการบริหารงานโดยทั่วไปจะมุ่งเน้นการสร้างความสำเร็จในระยะสั้น โดยให้ความสำคัญต่อผลการดำเนินงานทางการเงินและการจัดการองค์กรภายในเป็นหลัก การจัดการเชิงกลยุทธ์จะทำให้ผู้บริหารตระหนักถึงแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมซึ่งอาจก่อให้เกิดโอกาสหรือข้อจำกัด รวมทั้งมีส่วนช่วยให้ผู้บริหารสามารถสร้างแนวคิดในการปรับปรุงทรัพยากรต่าง ๆ ภายในองค์กรให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นเครื่องมือสำคัญของนักบริหารสมัยใหม่ เพราะการจัดการเชิงกลยุทธ์จะเกี่ยวข้องกับอนาคตในระยะยาวขององค์กรทั้งหมด จะนำไปสู่การเพิ่มโอกาสของความสำเร็จและความล้มเหลวขององค์กรได้ เสน่ห์และความท้าทายของการจัดการเชิงกลยุทธ์อยู่ที่การศึกษา วิเคราะห์และประเมินสภาพการณ์ เพื่อการวางแผนและผลักดันกลยุทธ์ไปสู่เป้าหมาย ซึ่งลักษณะสำคัญของการจัดการเชิงกลยุทธ์ มีดังนี้

1) เป็นการบริหารที่มุ่งเน้นถึงอนาคต (Future - Oriented) การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นการบริหารที่มุ่งเน้นอนาคต โดยการสร้างหรือกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจและวัตถุประสงค์ขององค์การอย่างเป็นระบบ โดยการคาดการณ์แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงที่น่าจะเกิดขึ้นในอนาคตและนำมาปรับทิศทางการทำงาน เพื่อให้องค์การมีทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจน ซึ่งจะแตกต่างจากการบริหารวันต่อวัน อันเป็นการมุ่งแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม วิสัยทัศน์ พันธกิจและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้นั้น ไม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่คงที่เสมอไป สามารถปรับเปลี่ยนได้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงไป

2) เป็นการบริหารที่มุ่งเน้นการจัดการต่อการเปลี่ยนแปลงขององค์การ (Change - Oriented) การจัดการเชิงกลยุทธ์มุ่งเน้นความสำคัญต่อการจัดการการเปลี่ยนแปลงขององค์การทั้งระบบ ซึ่งครอบคลุมโครงสร้างขององค์การ เทคโนโลยี บุคลากรและทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็นเพื่อให้สอดคล้องและเกื้อหนุนต่อยุทธศาสตร์ขององค์การและสามารถผลักดันให้องค์การบรรลุถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้

3) เป็นการบริหารองค์การแบบองค์รวม (Holistic Approach) การจัดการเชิงกลยุทธ์มุ่งเน้นที่ภาพรวมทั้งหมดขององค์การ มากกว่าการพิจารณาองค์การแบบแยกส่วน เป็นการบริหารที่มุ่งเน้นการบรรลุถึงเป้าหมายโดยรวมขององค์การทั้งหมด และยังมี การถ่ายทอดวิสัยทัศน์ พันธกิจ วัตถุประสงค์นโยบายและกลยุทธ์จากระดับบนลงสู่ระดับล่าง เพื่อให้ทิศทางการทำงาน ขององค์การเป็นไปในทิศทางที่นำไปสู่จุดหมายเดียวกัน ในการจัดการเชิงกลยุทธ์นั้นการถ่ายทอดเจตนารมณ์เชิงกลยุทธ์ ถือเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดการบรรลุเป้าหมายโดยรวมขององค์การ

4) เป็นการบริหารองค์การที่มุ่งเน้นผลลัพธ์ในการดำเนินงาน (Result - Based Focus) การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นการบริหารที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญต่อผลลัพธ์การดำเนินงานโดยมีการระบุเป้าหมาย วัตถุประสงค์ รวมทั้งตัวชี้วัดผลการดำเนินงานอย่างชัดเจน มีการประสานและหล่อหลอมทรัพยากรไปใช้ในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้สามารถปฏิบัติตามยุทธศาสตร์และประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การที่ตั้งไว้ โดยเป็นวัตถุประสงค์ที่ตอบสนองต่อสภาวะแวดล้อมทั้งภายนอกและภายในองค์การ

5) เป็นการบริหารที่ให้ความสำคัญต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับองค์การ (Stakeholder - Oriented) การจัดการเชิงกลยุทธ์เป็นการบริหารที่มุ่งเน้นและคำนึงถึงความต้องการขององค์การและความสำคัญของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับองค์การหลายกลุ่ม เช่น ลูกค้า ชุมชน หน่วยงานของรัฐที่ควบคุม เป็นต้น ผู้บริหารมีความจำเป็นต้องวิเคราะห์ความต้องการของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงและสามารถจัดลำดับความสำคัญที่เหมาะสมในการสนองตอบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับองค์การทั้งหมดอีกด้วย

6) เป็นการจัดการที่มุ่งเน้นการวางแผนระยะยาว (Long - Range Planning) การจัดการเชิงกลยุทธ์และการตัดสินใจทางด้านกลยุทธ์ มักจะมีความเกี่ยวข้องหรือมีผลต่อทิศทางการดำเนินงานในระยะยาวขององค์การ

จากความหมายและความสำคัญของการจัดการเชิงกลยุทธ์จะพบว่ากระบวนการจัดการเชิงยุทธศาสตร์นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งกับการกำหนดยุทธศาสตร์ขององค์การไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ เอกชน รวมทั้งการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายของภาคประชาสังคมในหลากหลายมิติของการพัฒนา ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ลึกซึ้งของแนวคิดทฤษฎีในทุกขั้นตอนของกระบวนการจัดการเชิงยุทธศาสตร์เพื่อจะนำไปสู่การประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยการวิจัยครั้งนี้จะนำเสนอใน 2 ประเด็นคือ การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์และการกำหนดกลยุทธ์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ (Strategic analysis) เป็นกระบวนการเริ่มแรกที่สำคัญของการจัดการเชิงกลยุทธ์ ในการพัฒนากลยุทธ์ให้เหมาะสมกับองค์การ การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์คือการวิเคราะห์ถึงปัจจัยและสถานะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับองค์การและกลยุทธ์ขององค์การ เพื่อที่จะได้มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ รวมทั้งสถานะของตัวองค์การได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์จะบอกให้ทราบว่าปัจจัยหรือสถานะแวดล้อมภายนอกมีลักษณะอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะใด และก่อให้เกิดโอกาสและข้อจำกัดต่อองค์การได้อย่างไรบ้าง นอกจากนี้การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์จะช่วยให้องค์การทราบถึงทรัพยากร (Resources) และความสามารถ (Capabilities) ต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในองค์การว่าเป็นจุดแข็งหรือจุดอ่อนอย่างไร ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดกลยุทธ์ต้องเข้าใจในความสัมพันธ์และแนวโน้มความเป็นไปของสภาพแวดล้อมภายนอกองค์การ ทั้งสภาพแวดล้อมทั่วไปและสภาพแวดล้อมในระบบสุขภาพ วัตถุประสงค์หลักของการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์เพื่อคาดการณ์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อองค์การซึ่งอาจเป็นปัจจัยบวกที่ก่อโอกาส หรือเป็นปัจจัยลบที่สร้างข้อจำกัดให้กับองค์การ ผลลัพธ์ที่จะได้รับจากการวิเคราะห์ทางกลยุทธ์นั้น ประกอบด้วย โอกาส ข้อจำกัด ที่เกิดจากปัจจัยภายนอก จุดแข็งและจุดอ่อนที่เกิดจากปัจจัยภายในหรือที่นิยมเรียกกันว่า การวิเคราะห์ SWOT (SWOT Analysis : Strengths Weaknesses Opportunities and Threats) รวมทั้งข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับองค์การ ถ้าองค์การทำการกำหนดกลยุทธ์โดยขาดการวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมทั้งภายนอกและภายในแล้ว กลยุทธ์ขององค์การก็จะมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จต่ำ เพราะแผนกลยุทธ์ขาดความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ในทางกลับกันถ้าหากองค์การใดสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ ก็จะทำให้้องค์การสามารถสร้างโอกาสในการดำเนินงานซึ่งเป็นข้อได้เปรียบทางการแข่งขันได้ ดังนั้นผู้บริหารต้องสามารถกำหนดได้อย่างชัดเจนว่าในการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์นั้นควรจะทำอะไร สามารถทำอะไรได้ และต้องการทำอะไร การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์จะประกอบด้วย การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกและการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน

1.1 การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก (External Environmental Analysis) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกสามารถให้ผลลัพธ์แก่องค์การเป็นโอกาส (Opportunities) หรือข้อจำกัด (Threats) สภาพแวดล้อมภายนอกจะอยู่นอกเขตขององค์การ ดังนั้นผู้บริหารจะไม่สามารถควบคุมสภาพแวดล้อมได้โดยตรง แต่พลังเหล่านี้จะมีอิทธิพลอย่างมากต่อการดำเนินการและการบรรลุเป้าหมายขององค์การ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอกไม่ว่าจะเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์การโดยตรงหรือไม่ ย่อมส่งผลให้เกิดโอกาสหรือข้อจำกัดต่อองค์การ รวมทั้งมีผลต่อความสามารถในการแข่งขันขององค์การ การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกนั้น

ประกอบด้วยการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับองค์การโดยตรงและไม่เกี่ยวข้องโดยตรง ดังนี้ (ณัฐพันธ์ เจริญนนท์, 2552)

1.1.1 ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับองค์การโดยตรง เป็นสภาพแวดล้อมภายนอกที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อความสำเร็จขององค์การมากกว่าสภาพแวดล้อมภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับองค์การโดยตรง

1.1.2 ปัจจัยภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับองค์การโดยตรง แต่ก่อให้เกิดโอกาสและข้อจำกัดแก่องค์การนั้น ได้แก่ อิทธิพลทางการเมืองการปกครอง อิทธิพลทางเศรษฐกิจ อิทธิพลทางเทคโนโลยี อิทธิพลทางสังคมวัฒนธรรม และอิทธิพลจากนานาชาติ

เนื่องจากสภาพแวดล้อมภายนอกในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน จึงเป็นการยากที่จะควบคุมเพื่อกำหนดทิศทางขององค์การได้อย่างเหมาะสมตามพลวัตการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว นั้น ดังนั้นในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกตามขั้นตอนจะช่วยให้ผู้บริหารตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งสามารถจำแนกขั้นตอนการดำเนินงานออกเป็น 4 ขั้นตอนคือ (ณัฐพันธ์ เจริญนนท์, 2552)

ขั้นตอนที่ 1 การตรวจสอบ (Scanning) เป็นกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลสภาพแวดล้อมภายนอกองค์การในประเด็นต่าง ๆ โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย เช่น การสังเกต ข้อมูลจากประสบการณ์ รายงาน การสัมภาษณ์ การประชุม รวมถึงการสอบถามผู้ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 การติดตามและตรวจสอบ (Monitoring) เป็นการติดตามการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น ว่ามีแนวโน้มที่จะมีผลกระทบอย่างไรต่อองค์การ

ขั้นตอนที่ 3 การพยากรณ์ (Forecasting) เป็นการคาดการณ์ถึงความเป็นไปได้ของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นโดยใช้ข้อมูลจากการติดตามและตรวจสอบ ซึ่งจะทำให้ทราบถึงแนวโน้มในอนาคตได้

ขั้นตอนที่ 4 การประเมิน (Assessing) เป็นการประเมินถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น อิทธิพลของผลกระทบนั้นและระยะเวลาของการเกิดผลกระทบ

1.2 การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน (Internal Environmental Analysis) สภาพแวดล้อมภายในมีอิทธิพลต่อองค์การอย่างมากก็จริง แต่ผู้บริหารต้องมีความเข้าใจ และสามารถจัดการปัจจัยภายในองค์การด้วย การดำเนินงานจึงจะบรรลุเป้าหมาย การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในจะได้ผลการวิเคราะห์เป็นจุดแข็ง (Strengths) หรือจุดอ่อน (Weakness) ขององค์การ สำหรับปัจจัยภายในขององค์การนั้นมีวิธีที่สามารถใช้ในการวิเคราะห์หลายวิธีด้วยกัน อาทิ เช่น การวิเคราะห์ตามสายงาน (Functional Analysis) การวิเคราะห์ตามตัวแบบห่วงโซ่คุณค่า (Value Chain) หรือ การวิเคราะห์ทรัพยากรและความสามารถภายใน (Resources and Capabilities Analysis) ถึงแม้จะมีการวิเคราะห์ที่ได้หลายวิธี แต่ผลลัพธ์ที่จะได้รับนั้นได้แก่การทราบถึงจุดแข็งและจุดอ่อนขององค์การ ซึ่งจะช่วยในการกำหนดความสามารถในการแข่งขันขององค์การ โดยปัจจัยสำคัญภายในองค์การที่ผู้บริหารควรวิเคราะห์จะครอบคลุมทั้งส่วนประกอบที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ขององค์การ เช่น การเงิน การตลาด การดำเนินงาน ทรัพยากรมนุษย์ ประวัติศาสตร์ของ

องค์การ ค่านิยมและวัฒนธรรมขององค์การ เป็นต้น โดยปัจจัยภายในขององค์การจะเป็นเครื่องบ่งชี้ความพร้อมในการแข่งขันและความพร้อมในการดำเนินงานขององค์การ โดยปกติการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในขององค์การสามารถทำได้โดยการศึกษาทรัพยากรพื้นฐานขององค์การเพื่อใช้ในการกำหนดจุดแข็งหรือจุดอ่อนขององค์การ ซึ่งสามารถทำได้ ดังนี้

1.2.1 การระบุและการแยกแยะประเภทของทรัพยากร เป็นปัจจัยภายในขององค์การในด้านจุดแข็งและจุดอ่อนโดยการเปรียบเทียบกับคู่แข่ง

1.2.2 การระบุความสามารถขององค์การ เป็นการรวมทรัพยากรขององค์การที่เป็นความสามารถเฉพาะหรือเป็นจุดเด่นขององค์การ

1.2.3 การประเมินศักยภาพ โดยประเมินความสามารถในด้านการสร้างกำไรขององค์การจากทรัพยากรที่เป็นข้อได้เปรียบทางการแข่งขัน และความเหมาะสมของผลตอบแทน

1.2.4 การเลือกกลยุทธ์ขององค์การ เป็นกลยุทธ์ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและความสามารถขององค์การได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งต้องตัดสินใจจากโอกาสจากภายนอก

1.2.5 การระบุช่องว่างทรัพยากร เป็นการพิจารณาเปรียบเทียบศักยภาพทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรว่ามีการใช้อย่างเต็มที่หรือไม่

2. การกำหนดกลยุทธ์ (Strategy formulation) เป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญต่อความสำเร็จในการดำเนินการเชิงกลยุทธ์ในแต่ละองค์การ ทำให้ผู้บริหารสามารถกำหนดเป้าหมายขององค์การได้ ตลอดจนสามารถรู้ถึงทิศทางขององค์การในอนาคต โดยการนำข้อมูลและความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับจากการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์มาจัดทำเป็นกลยุทธ์ในระดับและรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งประเมินและคัดเลือกว่ากลยุทธ์ใดมีความเหมาะสมกับองค์การมากที่สุด ผลจากการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์และการกำหนดกลยุทธ์ที่เหมาะสม จะนำไปสู่การวางแผนกลยุทธ์ (Strategic Planning) การกำหนดกลยุทธ์จะเริ่มต้นจากการกำหนดจุดมุ่งหมายขององค์การ ได้แก่ วิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ การกำหนดกลยุทธ์จึงมีความสำคัญมากต่อจุดหมายปลายทางในอนาคต การประมวลผลข้อมูลทั้งหมดจากการวิเคราะห์ส่วนประกอบ (Portfolio approach) โดยเฉพาะการวิเคราะห์ SWOT จะนำมากำหนดเป็นกลยุทธ์ ในระดับองค์การโดยรวม (Corporate-level strategy) ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์หลัก (Grand strategy) ที่ผู้บริหารระดับสูงจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าควรนำกลยุทธ์ใดไปดำเนินการ โดยมีบรรทัดฐานในการตัดสินใจเลือกกลยุทธ์ ดังนี้คือ

- 2.1 กลยุทธ์ต้องตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมภายนอก
- 2.2 กลยุทธ์ที่ดีต้องคำนึงถึงการรักษาสถานภาพและความได้เปรียบในการแข่งขัน
- 2.3 กลยุทธ์แต่ละด้านต้องมีความสอดคล้องกัน
- 2.4 กลยุทธ์ที่ดีต้องคำนึงถึงความยืดหยุ่น
- 2.5 กลยุทธ์ต้องสอดคล้องกับพันธกิจและเป้าประสงค์
- 2.6 กลยุทธ์ที่ดีต้องมีความเป็นไปได้ในการดำเนินงาน

3. การกำหนดกลยุทธ์ด้วย TOWS Matrix เมื่อวิเคราะห์ SWOT เสร็จแล้ว เรายังสามารถนำข้อมูลดังกล่าวไปเป็นแนวทางในการกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาองค์การตามวิสัยทัศน์ขององค์การที่เป็นจุดเน้นในการพัฒนาองค์การ เพื่อลดช่องว่าง (GAP) ในการพัฒนาที่ได้ดำเนินการในปัจจุบันกับเป้าหมายในการพัฒนาตามภาพอนาคตที่ตั้งไว้ ให้บรรลุหรือมีความก้าวหน้าในการพัฒนาให้ใกล้เคียงวิสัยทัศน์ที่ตั้งไว้ในอนาคต ซึ่งวิธีการได้มาซึ่งยุทธศาสตร์อาจทำได้โดยการจากการระดมสมองของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือการวิเคราะห์จับคู่ปัจจัยแวดล้อมภายนอกกับปัจจัยแวดล้อมภายใน (TOWS Matrix) เพื่อค้นหากลยุทธ์หรือวิธีการที่จะนำไปสู่การเสริมจุดแข็ง ลดจุดอ่อน ภายใต้โอกาสและอุปสรรคที่ได้รับจากขั้นตอนการวิเคราะห์ SWOT และสามารถรวบรวมประเด็นกลยุทธ์จัดกลุ่มให้เป็นประเด็นยุทธศาสตร์ได้โดยมีรายละเอียดของกลยุทธ์ในการวิเคราะห์ดังนี้ (ธงชัย สันติวงษ์, 2540)

1.1 กลยุทธ์ SO เป็นการจับคู่ระหว่างจุดแข็งกับโอกาส ซึ่งเป็นปัจจัยเชิงบวกทั้งคู่ องค์การ/ หน่วยงาน ต้องคิดวิธีการพัฒนาที่สามารถใช้จุดแข็งและโอกาสร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดความได้เปรียบในการแข่งขัน โดยวิธีการพัฒนาที่เหมาะสมคือการพัฒนาเชิงรุก

1.2 กลยุทธ์ ST เป็นการจับคู่ระหว่างจุดแข็งกับอุปสรรค ซึ่งมี S เป็นปัจจัยเชิงบวก และมี T เป็นปัจจัยเชิงลบ องค์การ/ หน่วยงานต้องคิดวิธีพัฒนาที่สามารถนำจุดแข็งมาใช้เพื่อป้องกันและหรือหลีกเลี่ยงอุปสรรคจากภายนอกได้

1.3 กลยุทธ์ WO เป็นการจับคู่ระหว่างจุดอ่อนกับโอกาส ซึ่งมี W เป็นปัจจัยเชิงลบ แต่มี O เป็นปัจจัยเชิงบวก องค์การ/ หน่วยงานต้องคิดวิธีพัฒนาที่สามารถนำโอกาสจากภายนอกมาจัดการลดจุดอ่อนของตนเองได้ จะต้องใช้โอกาสที่มีให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง

1.4 กลยุทธ์ WT เป็นการจับคู่ระหว่างจุดอ่อนกับอุปสรรค ซึ่งเป็นปัจจัยเชิงลบทั้งคู่ องค์การ/ หน่วยงานต้องคิดวิธีพัฒนาที่สามารถลดจุดอ่อนได้และสามารถป้องกันอุปสรรคได้ด้วยในคราวเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขั้นตอนของการกำหนดยุทธศาสตร์โดยประยุกต์จากขั้นตอนของการจัดการเชิงยุทธศาสตร์โดยกำหนดขั้นตอนในการกำหนดยุทธศาสตร์ โดยเริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการในการจัดการลุ่มน้ำวัง ของการจัดการลุ่มน้ำวัง การกำหนดทิศทางและกำหนดยุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำวังแบบมีส่วนร่วม ซึ่งแต่ละขั้นตอนผู้วิจัยจะต้องมีความรู้ และสามารถบูรณาการแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ มาใช้ร่วมกันเพื่อให้งานวิจัยเกิดความสมบูรณ์ตามลำดับ ดังนี้

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

แนวความคิดในการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนนั้น อยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องการพัฒนาประเทศซึ่งเริ่มใน ค.ศ. 1950 ซึ่งในปีนั้นแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศได้ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด ในขณะที่แนวความคิดเรื่องการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนยังไม่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดมากนัก ช่วงนี้ได้เกิดมีทฤษฎีหรือแนวความคิดการพัฒนาแบบดั้งเดิมขึ้นมาหลายทฤษฎี เช่น ทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น (The Stages of Economic Growth

Theory) ทฤษฎีเกี่ยวกับการสะสมทุน (Capital Accumulation Theory) ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) และทฤษฎีทวิภาค (Dualism) ซึ่งทฤษฎีเหล่านี้จะเน้นการพัฒนาทางด้าน เศรษฐกิจ (Economic Development) ฌ็อง-ฌัก อีเลียส (2527) เขียนไว้หลังจากที่ทฤษฎีดังกล่าวนี้ ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศของประเทศด้อยพัฒนา (Underdevelopment) หรือประเทศโลกที่ สาม (The Third World) ทั้งหลาย ผลปรากฏว่าเกิดช่องว่างระหว่างท้องถิ่น ชุมชนและเมืองมาก ขึ้นๆ อีกทั้งประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องพึ่งพาประเทศที่พัฒนาแล้วทาง ตะวันตก และถูกรอบงำโดยระบบทุนนิยมโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อผลการพัฒนาประเทศเป็น เช่นนี้นักวิชาการในประเทศตะวันตกจึงตระหนักถึงข้อผิดพลาดของทฤษฎีและให้ความสนใจกับการ พัฒนาท้องถิ่นและชุมชนเพิ่มมากขึ้น และได้มีการกล่าวถึงทฤษฎีหรือแนวคิดของการพัฒนาแบบ ปฏิรูปขึ้น เช่น ทฤษฎีด้อยพัฒนา (Underdevelopment Theory) ทฤษฎีการพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่ง (Another Development) และทฤษฎีการกระจายรายได้และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Redistribution with Growth Theory) ในปี ค.ศ. 1960 ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่น และชุมชนดั้งเดิมเกิดขึ้นด้วย ที่สำคัญคือ การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนโดยการพัฒนาการเกษตร (Rural Development as Agricultural Development) และการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนด้วยการ พัฒนาชุมชน (Rural Development as Community Development) รวมทั้งแนวความคิดทาง วิทยาศาสตร์ วิทยาการ (The Scientific /Technical Approach) (ดิเรก ฤกษ์หรั่ง, 2527)

ในการดำเนินการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนนั้น มุ่งองค์ประกอบที่สำคัญคือ นโยบาย (Policy) แนวคิด (Concept) หรือเป้าประสงค์ของผู้ริเริ่มการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน ซึ่งหมายความว่า ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้ริเริ่มผลักดันให้เกิดการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนนั้น มีความเห็นมีความเข้าใจการ พัฒนาท้องถิ่นและชุมชนว่าอย่างไรหรือมีความต้องการให้การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนเป็นไปอย่างไร (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534) ปัญหาการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนอาจเกิดขึ้นในส่วนของ นโยบายและแนวคิดเหล่านี้หลายประการ เช่น ผู้ริเริ่มว่าแนวคิดการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนคือการ ยกระดับรายได้ของประชาชนในท้องถิ่นและชุมชน และเชื่อว่ารายได้เฉลี่ยที่สูงขึ้นของท้องถิ่นและ ชุมชนเป็นตัวชี้วัดถึงความสำเร็จของการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน ดังนั้นการดำเนินการจะมุ่ง เป้าหมายไปที่ระดับรายได้ของประชาชนโดยเฉลี่ย ทำให้อาจส่งผลต่อคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ของประชาชนแต่ละคนโดยส่วนใหญ่ก็ได้ หรือผู้นำท้องถิ่นมีความเข้าใจว่าการพัฒนาท้องถิ่นและ ชุมชนเป็นหน้าที่ของรัฐบาล เช่น ต้องการกำหนดเข้าสู่หมู่บ้านหรือตำบลของตนก็เน้นให้หน่วยงาน ของรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการหลัก โดยมีได้ระดมความร่วมมือจากคนในหมู่บ้านหรือตำบลของตน ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าวนำมาสู่ปัญหาด้านการพัฒนาในหลากหลายมิติของชุมชน ดังนั้นแนวคิดในการพัฒนาท้องถิ่นชุมชนที่จะประสบความสำเร็จจึงมีหลายแนวทางซึ่งสามารถ ประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ชุมชนนั้น ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนโดยเน้นการพัฒนาการเกษตร (Rural Development as Agricultural Development) แนวความคิดนี้เป็นผลมาจากทฤษฎีความเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจ ด้วยความเชื่อว่าการเกษตรเป็นสาขาหลักของท้องถิ่นและชุมชน หากมีการพัฒนาการ เกษตรก็ย่อมทำให้ประชาชนในท้องถิ่นและชุมชนมีรายได้และมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้นได้ ปัจจัยที่มี ผลต่อการพัฒนาการเกษตรในทัศนะของ Mosher A.T (1966) มี 2 ประการ คือ ปัจจัยจำเป็น

(Essential Factor) และปัจจัยตัวเร่ง (Accelerated Factor) ปัจจัยจำเป็นของการพัฒนา ได้แก่ การตลาดสินค้าการเกษตร การนำเทคนิคใหม่เข้าไปใช้อย่างต่อเนื่อง การจัดการเครื่องมือและปัจจัยการผลิตในท้องถิ่น สนับสนุนการผลิตแก่เกษตรกรและมีการขนส่ง ส่วนปัจจัยตัวเร่งของการพัฒนา ได้แก่ การศึกษาเพื่อการพัฒนา สินเชื่อเพื่อการเกษตร การปฏิบัติงานของกลุ่มเกษตรกร การปรับปรุงและขยายเนื้อที่เพาะปลูกและการวางแผนระดับชาติเพื่อการพัฒนาการเกษตร การพัฒนาการเกษตรถือเป็นวิธีการ (Means) ของการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน แต่ผู้ได้รับประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายใหญ่ เพราะมีทุนมากและใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ แม้จะมีการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) เกิดขึ้น เกษตรกรรายย่อย (Small Farmers) ก็ไม่ได้รับผลประโยชน์แต่อย่างใด

2. การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนโดยการพัฒนาชุมชน (Rural Development as Community Development) คำจำกัดความของคำว่า “การพัฒนาชุมชน” คือกระบวนการที่มีขึ้นเพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน โดยอาศัยการมีส่วนร่วมและความคิดริเริ่มจากชุมชน โดยที่หลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชนที่สำคัญมี 6 ประการ คือ 1) การช่วยตัวเอง (Self Help) 2) การให้ประชาชนมีส่วนร่วม 3) การใช้ประชาธิปไตยเป็นแนวทางดำเนินงาน 4) การใช้ประโยชน์จากผู้นำท้องถิ่น 5) การทำความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น และ 6) การติดตามและประเมินผลงาน นอกจากนั้นหลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ คือการเน้นการจัดองค์กรชุมชน การให้การศึกษาชุมชน และการเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยมีการพัฒนาเจ้าหน้าที่อเนกประสงค์ของระดับชุมชน (Multipurpose Village Level Worker) และเป็นผู้ปฏิบัติงานร่วมกับผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้าน เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านระบุปัญหาความต้องการ และระดมชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านพัฒนา โดยรัฐบาลจะเป็นผู้สนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของชาวบ้านและมีจุดมุ่งหมายให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้ในที่สุด

3. การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนแบบผสมผสานหรือบูรณาการ (Integrated Rural Development) การพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนแบบผสมผสานหรือบูรณาการนี้ มีจุดเด่นที่การกำหนดรูปแบบเพื่อรวมกิจกรรมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และเน้นการประสานงานภายใต้อำนาจการควบคุมนิเทศงานและบริหารของหน่วยงานเดียว โดยการปฏิบัติงานอย่างพร้อมเพรียงกันของหน่วยงานย่อยที่มีส่วนรับผิดชอบ หลักการสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนแบบนี้มี 4 ประการ คือ 1) มีการประสานความร่วมมือในระดับท้องถิ่น 2) การวางแผนแบบสหสาขาและสหวิทยาการ 3) มีการเลือกพื้นที่เฉพาะเพื่อทุ่มทุนการพัฒนาในทุก ๆ มิติของชุมชน และ 4) มีการกระจายอำนาจการบริหารและการตัดสินใจไปสู่ระดับภูมิภาคและท้องถิ่นมากขึ้น ขณะที่สิริชัย วิชโรท (2525) ได้กล่าวถึงการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนแบบผสมผสานหรือบูรณาการว่ามีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการคือ 1) เป็นการเพิ่มแรงจูงใจให้คนในท้องถิ่นและชุมชนพัฒนาตนเองและปรับตนเพื่อร่วมมือหรือทำงานกับผู้อื่น 2) เป็นการระดมให้เกิดความร่วมมือเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน และ 3) เป็นการเพิ่มพูนความสามารถในการพัฒนาของคนในท้องถิ่นและชุมชน โดยมีเป้าหมายเฉพาะของการพัฒนาเพื่อสร้างผลผลิตทางเศรษฐกิจการเกษตรและอุตสาหกรรมท้องถิ่นและชุมชนหรือพื้นบ้านให้มีงานทำ และมีการกระจายโภคทรัพย์ที่เท่าเทียม พยายามที่จะสร้างระบบบริหารทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ เพิ่มความสามารถของคนท้องถิ่นและชุมชนในการปกครองของคนท้องถิ่นและชุมชน มีการกระจายอำนาจจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น

4. การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) การพัฒนาที่ยั่งยืนคือ “รูปแบบของการพัฒนาที่สนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง” (Sustainable Development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs) คำกล่าวข้างต้นนั้นคือคำจำกัดความของ “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” หรือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ภาษาอังกฤษเรียกว่า Sustainable Development โดยสมัชชาโลกจาก World Commission on Environment ที่กำเนิดขึ้นจากรายงานเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน (The Brunt land Report หรือ Our Common Future) ภาพรวมของรายงานฉบับนี้มีความมุ่งหมายของการสร้างความร่วมมือในระดับโลก ที่จะรักษาและป้องกันสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไว้ เนื่องจากความเสื่อมโทรมและสูญเสียทางทรัพยากรธรรมชาติที่ได้ปรากฏขึ้น ปรัชญาแนวคิดนี้ได้รับความสำคัญต่อการวางความมุ่งหมายจากองค์กรในระดับโลกต่าง ๆ อย่างมากมาย และทั้งการประชุมเพื่อค้นหาแผนปฏิบัติการที่จะเป็นแนวทางร่วมกัน แต่ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากรายงานเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น มีการสื่อความหมายที่กว้างครอบคลุมหลากหลายประเด็น โดยราชบัณฑิตยสถานได้กล่าวถึง ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้ประกอบด้วยแนวคิดอย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้ (สมพร แสงชัย, 2545)

1) ความต้องการของมนุษย์ การพัฒนาอย่างยั่งยืนคำนึงถึงแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ ซึ่งอาจเป็นความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต และความต้องการที่จะมีมาตรฐานที่ดีกว่าเดิม

2) ชีตจำกัดของสิ่งแวดล้อม ระบบสภาพแวดล้อมมีขีดจำกัดในการให้ทรัพยากร และมีขีดจำกัดในการรองรับของเสีย

3) ความยุติธรรมในสังคมทั้งระหว่างชนรุ่นเดียวกันกับชนรุ่นต่อไป ความยั่งยืนนั้นไม่อาจมั่นคงอยู่ได้ หากปราศจากนโยบายการพัฒนาที่คำนึงถึงปัจจัยทางสังคมและทางวัฒนธรรมเข้ามาพิจารณาด้วย จึงต้องคำนึงถึงหลักการความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับชนรุ่นต่อ ๆ ไป (Intergenerational Equity) และหลักการความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดหรือนิยามคำจำกัดความเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนอีกมากมาย เช่น “การพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ นโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบันโดยต้องไม่ทำลายทรัพยากรซึ่งจะเป็นที่ต้องการในอนาคต หรือการตีความทางสังคมอื่น ๆ เช่น “สังคมที่ยั่งยืน คือ สังคมที่สนองความต้องการของตนได้ โดยไม่ทำให้สัตว์จำพวกอื่นและประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขา” สำหรับประเทศไทยได้มีนักวิชาการหลายท่านพยายามอธิบายแนวคิดของการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยแนวคิดที่สำคัญคือ แนวคิดของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2551) ได้อธิบายการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือทำให้เกิดองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มี

ดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ"

หลักการพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างสมดุลในสามมิติตั้งที่จะได้กล่าวต่อไปนี้เนื่องจากทุกด้านล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน ดังนี้ (สมพร แสงชัย, 2545)

1) มิติการพัฒนาในด้านสังคม หมายถึง การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้นปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงมีสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ มีสิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจัดสรรและผลประโยชน์ด้านการพัฒนาและคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่สร้างการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายรวมทั้งมีทุนทางสังคมที่อยู่หลากหลายมาใช้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพมีการเรียนรู้ตลอดชีวิตและมีความสมานฉันท์เอื้ออาทร

2) มิติการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพอย่างต่อเนื่องในระยะยาวและเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่มีคุณภาพ การพัฒนาทางเศรษฐกิจจะต้องเป็นไปอย่างสมดุลและเอื้อต่อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความสามารถในการแข่งขันและการเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจนั้นจะต้องนำมาจากกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีสะอาดลดปริมาณของเสีย ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม ไม่สร้างมลพิษที่จะกลายมาเป็นต้นทุนทางการผลิตในระยะต่อไปรวมทั้งเป็นข้อจำกัดของการเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืน

3) มิติการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขอบเขตที่คงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพและสามารถพลิกฟื้นให้กลับสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสและมีปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งจะต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ มุ่งการจัดการให้เกิดสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูลรวมถึงการชะลอการใช้และนำเทคโนโลยีสะอาดมาใช้ให้มากที่สุด

นอกจากที่กล่าวมาในข้างต้นแนวความคิดการพัฒนายั่งยืนยังมีลักษณะที่สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550) 1) การพัฒนาต้องคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและสนองความต้องการในปัจจุบันโดยไม่ส่งผลกระทบต่อความต้องการในอนาคต 2) การพัฒนาต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวม คือ มองว่าจะกระทำสิ่งใดต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดกับสิ่งอื่น ๆ และ 3) การพัฒนาต้องคำนึงถึงเทคโนโลยีและความรู้ใหม่ ๆ ควรเป็นไปในทางสร้างสรรค์และเอื้อประโยชน์อย่างสอดคล้อง สมดุลและเหมาะสมกลับสภาพท้องถิ่นของชุมชน

ในการปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาเพื่อมุ่งไปสู่ความยั่งยืนของประเทศไทยนั้นได้มีการกำหนดเป้าประสงค์ของการพัฒนา 4 ประการด้วยกัน ได้แก่ 1) คุณภาพ : สังคมไทยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เป็นสังคมฐานความรู้ มีการพัฒนาศักยภาพและการศึกษาได้ด้วยตนเอง มีการผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพตามศักยภาพการผลิตในประเทศ โดยเน้นความได้เปรียบเชิงแข่งขันควบคู่กับผลิตภาพ (productivity) เพิ่มผลผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และลดมลพิษในเชิงป้องกัน 2) เสถียรภาพและการปรับตัว: เศรษฐกิจเกิดการขยายตัวอย่างมีเสถียรภาพทั้งระดับภายในและภายนอกประเทศ มีการสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมจากปัจจัยสนับสนุนภายใน โดยคำนึง

ขีดจำกัดและความสามารถในการรองรับของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการพัฒนาและการจัดการเศรษฐกิจระดับฐานรากอย่างครบวงจร โดยมีสินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย มีการดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมและเอกลักษณ์อันเป็นมรดกดั้งเดิมของชาติ 3) การกระจายการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ประชากรมีสร้างความเท่าเทียม ทั้งด้านเศรษฐกิจสถานะ ความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีพและบริการพื้นฐานทางสังคม มีโอกาสในการเข้าถึงตลาดและการจัดสรรฐานทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม โดยคำนึงถึงความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและสงวนรักษาทรัพยากรให้คนรุ่นอนาคต 4) การมีระบบบริหารจัดการที่ประชากรทุกภาคส่วนของสังคมมีโอกาสและสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร กระบวนการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะแก่ประชาชน โดยผ่านการจัดการด้วยการส่งเสริมและกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและการสร้างความร่วมมือแบบบูรณาการของ สถาบันการเมือง สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง

จึงสรุปได้ว่าการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน หมายถึง ชุมชนสามารถดำเนินการเปลี่ยนแปลงตามแนวทางที่ชุมชนนั้นพึงปรารถนา และมีการรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อมเพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นไปได้อย่างยาวนาน คือนอกจากจะให้ประชาชนในท้องถิ่นและชุมชนช่วยเหลือตัวเอง (Self Help) ให้อำนาจ (Empowering) เกิดความเที่ยงธรรม (Equity) การมีส่วนร่วม (Participation) ในการพัฒนาและพึ่งพาตัวเองได้โดยสมบูรณ์ (Self-Reliance of Independence) แล้ว ยังเน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเสนอแนะให้คนในท้องถิ่นและชุมชนรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างจำกัด อย่างชาญฉลาด จนช่วยลูกชั่วหลาน และไม่กระทบกระเทือนต่อสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งมีตัวอย่างและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมากมายในการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนแบบยั่งยืน เช่น การทำไร่นาสวนผสม (Integrated Farming or Mixed Farming) เกษตรป่าไม้หรือวนเกษตร (Agroforestry) เป็นต้น Suthasupa (1982) ให้ความหมายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable Economic Development) เป็นรูปแบบการพัฒนาที่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายของระบบชีววิทยา ระบบเศรษฐกิจและระบบสังคม โดยแต่ละระบบสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายของตนเองได้ ทั้งนี้ เป้าหมายระบบชีววิทยาเน้นถึงความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic Diversity) ระบบเศรษฐกิจเน้นถึงความต้องการขั้นพื้นฐานให้เกิดความเท่าเทียมกัน (Equity) และระบบสังคมที่เน้นความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural Diversity) มีสถาบันที่ยั่งยืนยาวนาน มีส่วนร่วมจากผู้คนต่าง ๆ ในสังคม การพัฒนาแบบยั่งยืน จึงเป็นยุทธวิธีการพัฒนาที่ช่วยจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ รวมทั้งการจัดการทางการเงินและวัสดุอุปกรณ์ทางกายภาพต่าง ๆ การพัฒนาแบบยั่งยืนเปรียบเสมือนเป้าหมายที่ปฏิเสธนโยบายและการดำเนินงานของกิจกรรมใด ๆ ที่ส่งเสริมมาตรฐานความเป็นอยู่และการครองชีพในปัจจุบันด้วยการทำลายฐานการผลิตและทรัพยากรธรรมชาติ โดยปล่อยให้ชุมชนรุ่นหลังประสบสภาพการณ์ที่ยิ่งแย่กว่าและเสี่ยงภัยมากกว่าในสภาพปัจจุบันที่ประสบอยู่

แนวทางและทางเลือกของการพัฒนาแบบยั่งยืนโดยจำแนกรายละเอียดดังนี้

1) สิ่งแวดล้อมยั่งยืน (Environmental Sustainability) ประกอบไปด้วยการคำนึงถึงปัจจัยทางนิเวศวิทยา ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biological Diversity) และสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างประชากรและทรัพยากร

2) เศรษฐกิจยั่งยืน (Economic Sustainability) ประกอบไปด้วยนโยบายเศรษฐกิจที่เหมาะสม การจัดสรรทรัพยากรให้ได้ประโยชน์สูงสุด ความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรและความเสมอภาคในการกระจายรายได้

3) วัฒนธรรมยั่งยืน (Cultural Sustainability) ประกอบไปด้วยความตระหนักในความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชาวบ้านแต่ละคนหรือชุมชน ให้ชาวบ้านสามารถปรับปรุงโครงสร้างให้สอดคล้องกับความต้องการและเป็นไปตามความนึกคิดของตนและเกิดการยอมรับในค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาได้

4) สังคมยั่งยืน (Social Sustainability) ประกอบไปด้วยการกระจายรายได้ให้กับชนทุกชั้นได้อย่างเสมอภาค ความเสมอภาคทางเพศและเชื้อชาติ มีการลงทุนจัดการบริการขั้นพื้นฐาน เช่น การศึกษา การสาธารณสุข โดยเน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

5) การเมืองยั่งยืน (Political Sustainability) ประกอบไปด้วยความมั่นคงปลอดภัยของชาวบ้านโดยส่วนรวม และการมีสิทธิเสรีภาพของชาวบ้านทุกคนอย่างเท่าเทียมกันและตลอดไป

5. การพัฒนาแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation Development) เป็นปรัชญาการพัฒนาที่เน้นกิจกรรมที่ประชาชน ชุมชน ได้ตระหนักถึงการเป็นผู้พัฒนา มากกว่าการเป็นเพียงผู้ถูกพัฒนา เพื่อให้ประชาชน ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา ทั้งการตัดสินใจในการพัฒนา การดำเนินการและการประเมินผลประโยชน์ที่ได้รับ ประชาชนจึงมีความรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของในการพัฒนา ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและหวงแหนสิ่งที่ได้มาจากการพัฒนา การเสริมสร้างให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นมีความสำคัญมาก จึงจำเป็นต้องมีแนวคิดทฤษฎีที่ช่วยทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากขึ้น ซึ่งมีอยู่ 5 แนวคิดได้แก่

1. แนวคิดทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion)

เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้แก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน โดยผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม โดยการใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำตาม ซึ่งเป็นไปตามหลักพฤติกรรมของมนุษย์รวมถึงความต้องการของผู้เกลี้ยกล่อมโดยเฉพาะความต้องการขั้นพื้นฐาน เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ดังนั้น การเกลี้ยกล่อมจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชน และถ้าการเกลี้ยกล่อมนั้นเป็นเรื่องที่ตรงกับความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์แล้วย่อมส่งผลถึงการมีส่วนร่วมได้ในที่สุด

2. แนวคิดทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของชนในชาติ (National Morale)

กล่าวคือ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมใด ๆ จำเป็นต้องให้ประชาชนในชุมชนและผู้ปฏิบัติมีขวัญที่ดี ซึ่งตามปกติคนเรามีความต้องการทางกายและใจถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูง ตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็ตกต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญเป็นสถานการณ์ทาง จิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่าง ๆ นั้นเอง โดยการจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาर्डเอาเปรียบ โดยต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น รวมถึงการสร้างขวัญที่ดียังเป็นสถานการณ์ในทางจิตใจที่แสดงออกทั้งทางบวก (กระตือรือร้น

ความหวัง ความกล้า ความเชื่อมั่น) และทางลบ (เฉื่อยชา เฉยเมย หวาดระแวง ขาดความเชื่อมั่น) และเมื่อใดก็ตามถ้าคนทำงานมีขวัญดีจะ เกิดสำนึกในความรับผิดชอบ ก็ย่อมก่อให้เกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคล ขวัญของกลุ่ม ความร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติงาน

3. แนวคิดทฤษฎีสร้างความรู้สึกรักชาตินิยม (Nationalism)

ชาตินิยม ได้ปรากฏตนขึ้นในฐานะอุดมการณ์ทางการเมือง โดยผู้ปกครองรัฐนำมาใช้ในรัฐชาติเพื่อปลุกเร้าอารมณ์ร่วมหมู่ของพลเมืองในรัฐตนให้อุทิศตนเพื่อรัฐ และใช้เป็นกาวประสานความแตกต่างจากการที่ประชากรพื้นถิ่นต่าง ๆ ที่ถูกรวมมาเป็นพลเมืองอยู่ใต้ร่มธงแห่งรัฐเดียวกัน ทั้งที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านของเชื้อชาติ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ความเป็นมา รัฐชาติและความคิดแบบชาตินิยมจึงได้กลายเป็นสิ่งที่ส่งเสริมกันและกันในการดำรงสถานะในยุคใหม่ และมักอาศัยการสร้างและผลิตมาายภาพเรื่องความเป็นเนื้อเดียวกันทางวัฒนธรรมซึ่งอิงการมีชาติพันธุ์เดียวกัน หรือวัฒนธรรมเดียวกัน หรือประวัติความเป็นมาร่วมกัน มาปลุกฝังความเชื่อเพื่อให้พลเมืองมีความจงรักภักดีต่อรัฐชาติตน หรืออีกนัยยะเดียวกัน ชาตินิยม (Nationalism) หมายถึง ความเป็นชาติ (Nation) ที่พลเมืองมีความผูกพันกันทางวัฒนธรรมและการเมือง มีความจงรักภักดีต่อดินแดนและมีจิตสำนึกในฐานะเป็นเจ้าของประเทศชาติ โดยมีความรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง ที่จะอุทิศหรือเน้นผลประโยชน์ร่วมของชาติ ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีความพอใจในเกียรติภูมิ และรวมตัวเพื่อชาติ โดยมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อสร้างชาติให้มีความยิ่งใหญ่และก้าวหน้า อันเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญ และนำไปสู่การมีส่วนร่วม ดังนั้นแนวคิดของทฤษฎีชาตินิยมดังกล่าว จึงมีจุดเน้นสำคัญอยู่ 5 ประการสำคัญคือ (1) เน้นความเข้มแข็งของรัฐ (2) เน้นการปกป้องเศรษฐกิจภายในประเทศ (3) อำนาจของรัฐใหญ่กว่าอำนาจของระบบเศรษฐกิจหรือการตลาด(Market) (4) เน้นผลประโยชน์ของรัฐชาติเป็นหลัก (National Interest/State interest) และ (5) นโยบายนี้เป็นผลพวงจากการพัฒนาของรัฐชาติที่เข้มแข็ง

4. แนวคิดทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)

ลักษณะของผู้นำ (แบบอัตนิยมประชาธิปไตย หรือเสรีนิยม) ช่วยระดมความร่วมมือของประชาชน การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายร่วมกัน เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการรวมกลุ่มคน จูงใจคนไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำจะมีทั้งผู้นำที่ดี ควรต้องมีคุณลักษณะ บุคลิกภาพพิเศษกว่าคนทั่ว ๆ ไป ได้แก่ มีความเฉลียวฉลาด มีความกล้าหาญ มีความกระตือรือร้น มีลักษณะท่าทางดี สง่าผ่าเผย มีความยุติธรรม ฯลฯ ดังเช่นนิยามว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leadership) หมายถึง ผู้นำที่ใช้วิธีการบริหาร ที่ให้ผู้ที่บังคับบัญชาแสดงความเห็น และน้อมนำให้ผู้บังคับบัญชาเห็นชอบในเหตุผลของการที่จะปฏิบัติงาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้นำประเภทนี้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยให้เสรีภาพแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาในการแสดงความคิดเห็นในการปฏิบัติงาน มีการใช้อำนาจเป็นไปในลักษณะที่มุ่งจะก่อให้เกิดความเลื่อมใสและศรัทธาในการปฏิบัติงาน โดยอาศัยอำนาจบาบริเป็นเครื่องมือมากกว่าใช้อำนาจหน้าที่ ทั้งนี้บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ ควรประกอบด้วย การเป็นผู้รักษาหรือประสานให้สมาชิกกลุ่มอยู่ร่วมกัน การเป็นผู้ปฏิบัติภารกิจของกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ (Objective attainment) และผู้อำนวย (ความสะดวก) ให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ในกลุ่ม (Group interaction)

facilitation) ซึ่งผลของการสร้างผู้นำจะทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ ส่งผลให้งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดีย่อมนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยดี

5. แนวคิดทฤษฎีการใช้วิธีและระบบบริหาร (Administrative System and Method)

การใช้ระบบบริหารจัดการในการระดมความร่วมมือนับเป็นวิธีหนึ่งที่ยาก เพราะเป็นการใช้กฎหมาย หรือระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่ทั้งนี้ ผลของความร่วมมือยังไม่ปรากฏระบบที่ดีที่สุดและเหมาะสมในด้านการจัดการ เหตุด้วยธรรมชาติของคนจะทำงานด้วยความรัก ความสมัครใจ และความตระหนักเห็นในความสำคัญ และเช่นเดียวกัน หากการจัดการไม่มีการควบคุมให้เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นด้วยกฎหมาย หรือระเบียบข้อตกลง กติกาใด ๆ ผลที่ปรากฏก็ไม่อาจบรรลุได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

ปัญหาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอาจเกิดจากสาเหตุต่าง ๆ หลายประการ อาทิ ปัญหาสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ปัญหาด้านองค์การ และนโยบายของรัฐบาล ปัญหาตัวบุคคลซึ่งเข้าร่วมในโครงการพัฒนา ปัญหาทรัพยากรที่มีในชุมชนทางกายภาพ ปัญหาทางการสื่อสาร เป็นต้น ปัญหาที่เกิดขึ้นเหล่านี้จะแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ และแม้ในประเทศเดียวกันก็มีลักษณะต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ดังนั้น แนวทางส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมตามโครงการหรือพัฒนาชุมชน จึงขึ้นอยู่กับวิธีการดังต่อไปนี้

1. นโยบายของรัฐบาลและหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐจะต้องปรับแนวคิดการวางแผนจากบนลงล่าง (Top-down) ไปเป็นล่างขึ้นบน (Bottom-up) มากขึ้น เพื่อพัฒนาให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเกิดความสำนึก มีการประสานงานและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่โดยทั่วไปการมีส่วนร่วมนั้นจะไม่หมายถึง การที่ชาวบ้านถูกผู้นำทางการหรือข้าราชการเรียกรวมกันเพื่อทำกิจกรรมพัฒนา เพราะลักษณะการทำงานเช่นนี้จะเรียกว่า การเกณฑ์แรงงานทางอ้อม (Indirect Coerced Labour) หรือ อาจจะเป็นการมีส่วนร่วมที่ถูกระดมเข้าร่วมภายใต้การควบคุม (Control Led Mobilization)

2. องค์การปกครองท้องถิ่นหรือองค์กรประชาชน ควรมีโครงสร้างองค์กรที่เป็นอิสระจากการครอบงำจากภายนอก องค์กรเหล่านี้ เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี ต้องสามารถมีอิสระในการตัดสินใจ และดำเนินงานสนองตอบความต้องการของแต่ละบุคคลและแต่ละกลุ่มได้ เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของไทยมีความเกรงใจ ผู้ใหญ่มีอิทธิพลช่วยเหลือผู้น้อย ระบบอาวุโส ทำให้การเข้าร่วมอย่างจริงจังหรืออาสาสมัครเป็นไปได้ยาก อย่างไรก็ตามควรมีการสนับสนุนทางวัตถุและเทคนิค ซึ่งจะมีส่วนช่วยชาวบ้านที่ยากจนได้เข้าร่วมมากขึ้น แม้คนจนจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการเสียสละทรัพย์หรือวัตถุมากนัก แต่อาจจะร่วมแสดงความคิดเห็นสละแรงร่วมทำหรือพัฒนา และสละเวลาเข้าร่วมประชุมมากขึ้นก็ได้

อย่างไรก็ตามการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วม มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพึ่งพาการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (Self Help or Self Reliance Development) เพราะถ้าชุมชนไม่ตระหนักว่าการพัฒนาต้องถูกกำหนดทิศทางจากคนในชุมชนอย่างมีส่วนร่วม แล้วรอรับการพัฒนาจากภาคส่วนอื่น ๆ จะไม่มีหลักประกันว่าการพัฒนานั้น ๆ จะตรงกับความต้องการตามบริบทการพัฒนาของชุมชนหรือไม่

หรือการพัฒนาจะช่วยเพิ่มระดับคุณภาพชีวิตของคนชุมชนหรือไม่ โดยกาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2538) ให้ความหมายการพึ่งตนเอง คือ กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกบุคคลและครัวเรือน เพื่อบรรลุการมีหลักประกันของการดำรงชีพ ส่วนในความหมายลักษณะกลุ่มแล้ว การพึ่งตนเองคือ สังคมหรือกลุ่มที่มีการจัดระบบเพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยความร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งตนเองอย่างแท้จริง รวมถึงกลุ่มหรือสังคมนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตนเอง มีเสรีภาพเต็มที่ในการทำกิจกรรมโดยชุมชนเอง ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางของการพัฒนาจากภายในชุมชนเองมากกว่า อิทธิพลจากภายนอก สุพรรณณี ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ (2538) กล่าวถึงการพึ่งตนเองว่า ต้องพิจารณาถึงมิติต่าง ๆ มากน้อยต่างกันไปใน 3 มิติ ดังนี้

1) คุณภาพเฉพาะตัว (Self-Quality) ความพยายามพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นต่อเมื่อชาวบ้านในชุมชนมีอิสรภาพ มีความเสมอภาค ความเป็นไท ศักดิ์ศรีและความก้าวหน้า

2) มีการกระทำอย่างต่อเนื่องหรือมีความเป็นกระบวนการ (Continuing Action or Process) ทั้งในด้านความคิดและการตัดสินใจ มีกระบวนการและกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามพึ่งตนเอง

3) ระดับการพึ่งตนเอง ซึ่งอาจแบ่งการพึ่งตนเองออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับบุคคล (การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ) (2) ระดับท้องถิ่น (ชาวบ้านมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจ) (3) ระดับประเทศ (การสร้างสมดุลระหว่างเมืองกับท้องถิ่นและชุมชน) และ (4) ระดับระหว่างประเทศ (การสร้างสัมพันธ์ระหว่างประเทศและปรับให้มีความร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี) โดยเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการพัฒนาที่พึ่งพาตนเองได้นั้น ประกอบไปด้วย 6 ประการ คือ (1) การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม (Collective) ชาวบ้านจะต้องอยู่รวมกันเป็นชุมชนเป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ (2) การมีจิตสำนึกและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) เป็นพื้นฐานของการพึ่งตนเองซึ่งขึ้นอยู่กับใจ คือความสมัครใจที่จะทำกิจกรรมพัฒนาของชาวบ้าน (3) ต้องสร้างจิตสำนึกขึ้นมาใหม่เพื่อให้เกิดความชัดเจนและต่อเนื่อง (4) ต้องมีการรวมตัวกันของชาวบ้านในรูปกลุ่ม เพื่อเป็นพลังต่อรองกับสถาบันภายนอกชุมชน ทั้งนี้สามารถก่อให้เกิดเครือข่าย (Network) ในการพัฒนา (5) การประสานวัฒนธรรม ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ตลอดจนประเทศชาติ และ (6) การอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม นอกจากนั้น สัญญา สัญญาวิวัฒน์และคณะ (2537) ให้ความเห็นว่าในการสร้างชุมชนให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ควรมีองค์ความรู้ในการสร้างชุมชนให้พึ่งตนเองได้ คือ TERMS, BAN, PAR โดยที่ T = Technology, E = Economic, R = Resources, M = Mental, S = Social, B = Balance, A = Ability, N = Network, P = Participation, A = Action, R = Research

ในกรณีของประเทศไทย การมีส่วนร่วมของประชาชนปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (2525-2529) เป็นต้นมา และรัฐได้ใช้การมีส่วนร่วมนี้เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้าร่วมโครงการของรัฐ โดยที่คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมมีจำนวนมากแต่ก็ไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งในแง่การเมืองการปกครองที่เห็นว่าการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวชนบทเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังเป็นการปูพื้นฐานมั่นคงสำหรับ

วิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย และได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องๆไป เช่น การสร้างแหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้จะต้องสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน การมีส่วนร่วมยังอธิบายได้ในหลายมิติ ทั้งในแง่ของมิติความลึกทั้งในเชิงกว้าง มีรายละเอียดดังนี้ (ถวิลวดี บุรีกุล, 2548)

1) การมีส่วนร่วมในความหมายที่แคบ คือ การพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจโดยประชาชนต่อโครงการใดโครงการหนึ่งของโครงการสาธารณะต่าง ๆ ที่คาดว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาชาติแต่ไม่ได้หวังจะให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงโครงการหรือวิจารณ์เนื้อหาของโครงการ

2) การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้าง หมายถึง การให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น

3) ในเรื่องของการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย

4) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นอาจเข้าใจอย่างกว้างๆ ได้ว่า คือ การที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจต่าง ๆ ในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อชุมชน

5) การมีส่วนร่วมในชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจะมีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาของเขา มีความรับผิดชอบมากขึ้นที่จะสำรวจตรวจสอบความจำเป็นในเรื่องต่าง ๆ การระดมทรัพยากรท้องถิ่น และเสนอแนวทางแก้ไขใหม่ ๆ เช่นเดียวกับการก่อตั้งและดำรงรักษาองค์กรต่าง ๆ ในท้องถิ่น

6) การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องเป็นกระบวนการดำเนินการอย่างแข็งขัน ซึ่งหมายถึงว่า บุคคลหรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมนั้นได้เป็นผู้มีความริเริ่มและได้มุ่งใช้ความพยายามตลอดจนความเป็นตัวของตัวเองที่จะดำเนินการตามความริเริ่มนั้น

7) การมีส่วนร่วม คือ การที่ได้มีการจัดการที่จะใช้ความพยายามที่จะเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่าง ๆ ในสภาพสังคมนั้น ๆ ทั้งนี้โดยกลุ่มที่ดำเนินการ และความเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่าง ๆ

อย่างไรก็ดีในปัจจุบันมีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่ทำให้เข้าใจง่ายขึ้นคือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ การให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุก ๆ คน การมีส่วนร่วมของประชาชนยังจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นการเปิดกว้างในความคิดเห็นโดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นไม่สามารถ

ใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน เงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน มี 3 ประการ คือ (ถวิลวดี บุรีกุล, 2548)

1) ต้องมีอิสรภาพ หมายถึง ประชาชนมีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ การถูกบังคับให้ร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม

2) ต้องมีความเสมอภาค ประชาชนที่เข้าร่วมในกิจกรรมใดจะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ

3) ต้องมีความสามารถ ประชาชนหรือกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ หมายความว่า ในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาค แต่กิจกรรมที่กำหนดไว้มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น ต้องมีการเสริมสร้างความสามารถของประชาชนให้มีความสามารถเข้าร่วมได้เสียก่อน ส่วนองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมมี 3 ด้าน คือ

3.1) ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่ง ๆ จะต้องมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

3.2) ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

3.3) ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน ทั้งนี้ มักพิจารณาผู้เข้าร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ซึ่งเป็นกลุ่มผู้อาจได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและลบ เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ตลอดจนผู้สนใจอีกด้วย

แท้จริงนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจไม่สามารถกระทำได้ในทุก ๆ ประเด็น ดังนั้น จึงมีแนวทางทั่ว ๆ ไปบางประการเกี่ยวกับประเด็นที่ควรใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ประเด็นต่าง ๆ ที่ต้องการกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่

- 1) การตัดสินใจและผลกระทบที่สำคัญ
- 2) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อบางคนมากกว่าคนอื่น
- 3) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของบางคนหรือกลุ่มคนที่มีอยู่เดิม
- 4) การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่มีความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว
- 5) ความจำเป็นเพื่อให้มีการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ

ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคม ขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นในการพิจารณา แต่มีเงื่อนไขพื้นฐานในการมีส่วนร่วมว่าประชาชนต้องมีอิสรภาพ ความเสมอภาคและความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมาย ต้องมีกิจกรรมเป้าหมายและต้องมีกลุ่มเป้าหมาย ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด การมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) จึงเป็นการกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้ง การจัดสรรทรัพยากรของชุมชนและของชาติ

ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ รวมตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไปประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและการตัดสินใจของรัฐ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือ เป็นการสื่อสารสองทาง ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วยการแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่าง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคม ทั้งนี้ เพราะการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา เป็นการสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่น่าแยแสที่สุด” ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวลของประชาชน และค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้งเป็นการพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยอย่างยั่งยืน และส่งเสริมธรรมาภิบาล ตลอดจนการบริหารงาน หากการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้นเพียงใดก็จะช่วยให้มีการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหาร และทำให้ผู้บริหารมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการป้องกันนักการเมืองจากการกำหนดนโยบายที่ไม่เหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ

แนวคิดและทฤษฎีการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ

“ลุ่มน้ำ” นับเป็นหนึ่งในระบบรากฐานทางด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นบนผืนแผ่นดินโลกทั้งหมด รวมถึงเป็นรากฐานที่ก่อให้เกิดรูปแบบลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มคน หรือกลุ่มชนต่าง ๆ เนื่องจากประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์นั้น จะมีการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานโดยกระจายตัวอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ หรือตามที่ราบลุ่มน้ำเป็นส่วนใหญ่ เพราะน้ำถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีวิต และเป็นหลักประกันทางพลังการผลิตสำหรับหล่อเลี้ยงชุมชน

ทั้งนี้ หากกล่าวถึงลุ่มน้ำสามารถให้ความหมายในเชิงภาพรวมหมายถึง หน่วยพื้นที่ขนาดใหญ่ในการรองรับปริมาณน้ำ ซึ่งประกอบด้วยทรัพยากรทางกายภาพ ชีวภาพ ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น และทรัพยากร ทางสังคมวัฒนธรรม ถือเป็นระบบทรัพยากรหลักที่ประกอบด้วยทรัพยากรย่อยต่าง ๆ ข้างต้นอยู่ร่วมกันแบบผสมกลมกลืนอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างกันไปตามปัจจัยที่ส่งผลกระทบทางภูมิศาสตร์ในเชิงสัมพันธ์ของแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำ หรือระบบลุ่มน้ำนั้น ๆ และด้วยความแตกต่างอันมีลักษณะเฉพาะของลุ่มน้ำ จึงก่อให้เกิดเป็นรูปแบบหรือลักษณะของการจัดการ ในการพึงพิงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในเขตลุ่มน้ำนั้น ๆ ที่แตกต่างกันไปตามปัจจัยเอื้อและปัจจัยคุกคามที่ส่งผลกระทบ

ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยจึงได้มีการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำ ภายใต้แนวคิดพื้นฐานเรื่องลุ่มน้ำ ดังนี้

สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547) ในงานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำอิง ได้นำเสนอแนวคิดพื้นฐานเรื่องลุ่มน้ำ ไว้ดังนี้

การให้นิยามความหมายของ “ลุ่มน้ำ” เป็นการให้ความหมายตามคำนิยามที่มีมุมมองต่างกัน ในแง่ของการจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำของกลุ่มคน 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เป็นกลุ่มของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้ และการจัดการด้านแหล่งน้ำ อาทิ นิวัติ เรืองพานิช (2547) ที่ได้ให้ความหมายและคำจำกัดความของคำว่า “ลุ่มน้ำ” (Watershed) ว่าหมายถึง พื้นที่รองรับน้ำฝนทั้งหมดที่อยู่เหนือจุดที่กำหนดให้ โดยน้ำฝนที่ตกลงมาในพื้นที่นั้น จะระบายไหลรวมไปสู่จุดออก (Outlet) เดียวกัน ณ จุดที่กำหนดให้เท่านั้น ซึ่งมีความหมาย คล้ายคลึงกับคำว่า “Drainage Basin” และคำว่า “Catchment Area” หรือ เกษม จันทรแก้ว (2526) ซึ่งได้ให้ความหมายของลุ่มน้ำในเชิงการจัดการ ว่าหมายถึง การจัดการพื้นที่เพื่อให้ได้น้ำที่มี ปริมาณมากพอ มีคุณภาพดี การไหลสม่ำเสมอ พร้อมทั้งควบคุมคุณภาพดิน และการใช้ทรัพยากร อื่น ๆ ในลุ่มน้ำนั้นด้วย โดยมีหลักการ คือ

1. การใช้ที่ดินลุ่มน้ำ (Land Use Planning) เนื่องจากคุณสมบัติทางเคมี ฟิสิกส์ และชีววิทยาของดินแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ จึงจำเป็นต้องแบ่งชั้นประเภทที่ดินในลุ่มน้ำ ตามสมรรถนะการใช้ประโยชน์เป็นอันดับแรก และใช้ที่ดินตามสมรรถนะนั้น ๆ

2. การควบคุมมลพิษ (Pollution Control) ต้องมีแผนการควบคุมมลพิษ ทั้งที่เป็น สารเคมีลักษณะทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งการป้องกันมลพิษทางสังคมและเศรษฐกิจ ด้วยเพราะมลพิษทุกประเภท มีผลต่อการจัดการลุ่มน้ำทั้งสิ้น

3. กำหนดแผนการใช้ทรัพยากร (Resource Utilization and Conservation) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้องตามหลักอนุรักษ์วิทยา ไม่ฟุ่มเฟือย และเป็นไปด้วยความ ระมัดระวัง เป็นส่วนหนึ่งซึ่งช่วยป้องกันมลพิษสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำได้ ซึ่งเป็นการรักษา ชนิด ปริมาณ และสัดส่วนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำ ทำให้เกิดดุลธรรมชาติในการฟื้นฟูให้มีทรัพยากรใช้ ตลอดไป

จากข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการนิยามความหมายลุ่มน้ำของกลุ่มนี้ ภายใต้แนวคิดที่ตั้งอยู่ บนพื้นฐานของการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ และปัจจัยทางชีวภาพในระบบนิเวศ โดยได้ให้ คำจำกัดความของลุ่มน้ำในหลายความหมาย ดังนี้

1. พื้นที่ลาดชันระหว่างพื้นที่ ที่จะระบายน้ำจากเส้นสันปันน้ำ (topographic divide) ลงสู่แอ่งระบายน้ำ (drainage basin) ตั้งแต่ 2 แห่ง หรือมากกว่า

2. พื้นที่หน่วยหนึ่งซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร โดยมีขนาดเป็นไป ตามวัตถุประสงค์ของผู้จัดการของพื้นที่นั้น ๆ

3. พื้นที่ ที่กำหนดขึ้นตามวัตถุประสงค์ หรืออาศัยแนวสันปันน้ำเพื่อแบ่งพื้นที่ในการ ดำเนินการจัดการทรัพยากรรูปแบบต่าง ๆ ในพื้นที่ดังกล่าว

4. หน่วยของพื้นที่ซึ่งล้อมรอบด้วยสันปันน้ำ เป็นพื้นที่รับน้ำฝนของแม่น้ำสายหลัก ในลุ่มน้ำนั้น ๆ เมื่อฝนตกลงมาในพื้นที่ลุ่มน้ำ น้ำจะไหลออกสู่ลำธารสายย่อย (sub-order) แล้วรวมกัน ออกสู่ลำธารสายใหญ่ และรวมกันออกสู่แม่น้ำสายหลัก (mainstream) จนไหลออกปากแม่น้ำ (out-let) ในที่สุด

5. **ลุ่มน้ำ** เป็นหน่วยพื้นที่ที่รับน้ำ มีทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมผสมผสานกัน เป็นระบบนิเวศหนึ่ง และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการโดยเฉพาะ มีขนาดไม่แน่นอนแล้วแต่วัตถุประสงค์ของผู้ที่จะจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำนั้นเป็นสำคัญ

จากคำนิยาม ทั้ง 5 ข้อในข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่มีต่อคำจำกัดความของลุ่มน้ำ โดยตีความได้คือ

1. เป็นการจัดการพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่มีขอบเขตแน่ชัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้น้ำที่มีปริมาณเหมาะสม มีคุณภาพดี (quality) และมีระยะเวลาการไหล (timing) ตลอดทั้งปีอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งสามารถควบคุมเสถียรภาพของดินและการใช้ทรัพยากรอื่น ๆ ในพื้นที่นั้นด้วย

2. การดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทุกรูปแบบบนลุ่มน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะผลผลิตของน้ำท่า (water yield) ในด้านปริมาณคุณภาพ และช่วงระยะเวลาที่ไหล (flow timing) ให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

3. การจัดพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดที่มีขอบเขตแน่ชัด เพื่อให้เอื้ออำนวยน้ำที่ดี และมีปริมาณที่เพียงพอ และมีการไหลอย่างสม่ำเสมอต่อปี ป้องกันการกัดเซาะพังทลายของดิน รวมทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ของประชาชนที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำให้ดีขึ้น โดยส่งเสริมและพัฒนาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรต่าง ๆ ในการดำรงชีพบนพื้นฐานของการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน และน้ำอย่างยั่งยืน

ในการจัดการมีมิโนทัศน์และแนวคิดสำคัญ คือ การกำหนดพื้นที่เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน (sustainable resources utilization) โดยอาศัยหลักการอนุรักษ์วิทยา (Conservation) และเป็นหลักการอนุรักษ์ปฏิบัติ (Conservation in practices) หมายถึง ให้มีการกำหนดเขตที่ดิน (land zoning) เป็นเขต ให้มีเขตกิจกรรม เขตพัฒนา และเขตที่ต้องสงวนไว้ให้มีการใช้ทรัพยากร โดยอาศัยมาตรการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ที่วางอยู่บนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ หรือปัจจัยทางกายภาพ 6 ประการ ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ระดับความลาดชัน ความสูงจากระดับน้ำทะเล ลักษณะทางปฐพีวิทยาเกี่ยวกับอายุทางธรณีหรือคุณสมบัติของหิน ลักษณะทางปฐพีวิทยาเกี่ยวกับคุณสมบัติของหิน พืชพรรณหรือป่าไม้และกฎหมาย ข้อห้าม ระเบียบปฏิบัติและมาตรการ

การจัดการลุ่มน้ำตามคำนิยามกลุ่มนี้ เป็นแนวคิดการดำเนินการ (operational concept) เกี่ยวกับการจัดการแหล่งน้ำ ตามวัฏจักรการเกิดขึ้นของน้ำ อันเป็นการดำเนินงานด้านปริมาณคุณภาพ และช่วงเวลาการไหลของน้ำตามความเหมาะสม จึงเป็นเหตุให้การจัดการลุ่มน้ำตามนิยามความหมายนี้ สิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงถึง คือ การลดการสูญเสียของน้ำ การทำให้มีน้ำไหลตลอดเวลา และการใช้น้ำด้วยความระมัดระวังไม่ฟุ่มเฟือย โดยอิงแนวคิดเชิงทฤษฎีในด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน (land use) การควบคุมมลพิษ (pollution control) และการกำหนดแบบแผนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภทอย่างรอบคอบตามความเหมาะสม เพื่อผลประโยชน์ในระยะยาว

ในขณะที่ **กลุ่มที่สอง** เป็นกลุ่มผู้ที่ทำงานด้านการพัฒนาชุมชน ชาวบ้าน นักวิชาการ ในศาสตร์อื่น ๆ และนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน โดยกลุ่มนี้ได้นิยามความหมายลุ่มน้ำในฐานะพื้นที่ทางสังคมว่า ในลุ่มน้ำหนึ่งๆ นอกจากจะเป็นระบบนิเวศที่มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ต่าง ๆ แล้ว ยังมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ เพราะตามความเป็นจริงในพื้นที่ลุ่มน้ำ จะมีชุมชนอาศัยอยู่ เป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรม ความรู้ และภูมิปัญญาที่ชุมชนนั้น ๆ ได้สั่งสม ถ่ายทอด และสืบสานกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ รวมทั้งมีกระบวนการเรียนรู้ การสะสมประสบการณ์ในการดำรงชีวิตที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ

โดยกลุ่มนี้ มีการตีความหมายในสองนัยยะ คือ ลุ่มน้ำ นอกจากจะเป็นหน่วยพื้นฐานทางธรรมชาติที่มีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และสิ่งแวดล้อมภายใน และเป็นพื้นที่รับน้ำ หรือพื้นที่ชุ่มน้ำแล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่สื่อแสดงในมิติมุมมองของการพึ่งพาอาศัยระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในกิจกรรมต่าง ๆ และคนในพื้นที่ได้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งระหว่างพื้นที่ลุ่มน้ำที่อาศัย และร่วมกับพื้นที่ลุ่มน้ำใกล้เคียงหรือพื้นที่ลุ่มน้ำที่พาดผ่าน เชื่อมโยงซึ่งมีผลกระทบซึ่งกันและกัน

จากการให้นิยามความหมายของกลุ่มน้ำตามที่ได้ยกมาทั้งหมดในข้างต้น สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547) จึงได้สรุปไว้ ดังนี้

ในมุมมองของทั้งสองกลุ่ม จะเห็นได้ว่า ในกลุ่มแรก คือ กลุ่มนักวิชาการด้านป่าไม้และการจัดการด้านแหล่งน้ำ จะมองลุ่มน้ำเป็นไปในเชิงระบบทางกายภาพ และชีวภาพเป็นหลัก โดยขาดการมองในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างคน หรือชุมชนที่เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งในลุ่มน้ำ ในขณะที่กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มผู้ที่ทำงานด้านการพัฒนาชุมชน ชาวบ้าน นักวิชาการในศาสตร์อื่น ๆ และนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น กลับมีมุมมองที่ครอบคลุมทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ระบบนิเวศ และการดำรงอยู่ของผู้คนที่มีความเกี่ยวข้องกับสายน้ำ โดยมีความรู้พื้นฐานทางด้านกายภาพ และชีวภาพในเชิงภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมกับวิทยาศาสตร์เป็นฐาน

ดังนั้น ในการจัดการลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นหน่วยพื้นที่ทางกายภาพ และหน่วยพื้นที่ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่มีความสำคัญ จึงมิใช่เป็นเพียงการจัดการพื้นที่ หากแต่ควรต้องเป็นการจัดการความสัมพันธ์ทั้งระบบ ระหว่างคน ในฐานะผู้จัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและเป็นหน่วยหนึ่งทางสังคม บนพื้นฐานของการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและไม่แยกส่วน คือ ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดทั้ง คน ป่าไม้ ดิน และน้ำ เป็นต้น และต้องไม่แยกส่วนคนออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และทางกายภาพ เพราะวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึง ต้องตระหนักถึงความสำคัญ และรู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด หรือเกิดประโยชน์ที่หลากหลายด้านในเวลาเดียวกัน รวมทั้ง ละเว้นแนวคิดที่มองว่า ทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นเพียงปัจจัยการผลิตที่นำมาพัฒนาประเทศ โดยมิได้คำนึงถึงระบบนิเวศที่ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์ในเชิงระบบนิเวศ และวัฏจักรของสิ่งมีชีวิต ไปจนถึงสิ่งเหนือธรรมชาติตามความเชื่อของชุมชน และแนวคิดที่มองเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นหน้าที่ของรัฐ โดยขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน หรือคนในท้องถิ่นที่ต้องได้รับผลกระทบโดยตรงจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ

จากการนิยามความหมายลุ่มน้ำ และการจัดการลุ่มน้ำโดยยึดหลักแนวคิดในเชิงบูรณาการนั้น จึงต้องให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ โดยภาครัฐและภาคเอกชนเป็นส่วนกระตุ้นและสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาในระยะยาวต่อไป โดย สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547) ได้นำเสนอแนวคิดและ

หลักการที่สำคัญที่จะส่งเสริมให้การจัดการลุ่มน้ำนั้น มีความเหมาะสมและยั่งยืน ประกอบด้วยข้อมูลดังต่อไปนี้

1. ระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพา เป็นแนวคิดที่มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ ที่ผู้คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์ ชุมชนจะมีองค์ความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในมุมมองว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน จนเกิดเป็นความหลากหลายของรูปแบบการจัดการและวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น โดยมีมิติการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนนั้น เป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต และทรัพยากรธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาที่ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเหมาะสม

2. ระบบการจัดการและการใช้ประโยชน์ เป็นแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำโดยชุมชน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ

1) เป็นการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม คือ การจัดการทรัพยากรตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ในเชิงกายภาพ และเชิงจิตใจควบคู่ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติในความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

2) เป็นการจัดการทรัพยากรโดยคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่มีเงื่อนไขของความแตกต่างของแต่ละท้องถิ่นเป็นตัวกำหนด

3) เป็นการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะกระจายอำนาจสู่ชุมชน โดยเปิดโอกาสในเชิงข้อกำหนดของการจัดการ และการวางแผนการดำเนินงานต่าง ๆ ให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรง เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก

4) เป็นการจัดการทรัพยากรที่ยึดหลักคุณธรรม ศีลธรรม ในการควบคุมการใช้อำนาจ การจัดการ และการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการตรวจสอบและควบคุมซึ่งกันและกันของสมาชิกกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด

3. องค์ประกอบในการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน ประกอบด้วย

1) ความเชื่อและพิธีกรรม ในบทบาทหน้าที่ของการเป็นกฎ ระเบียบในการควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในทางที่เหมาะสม ซึ่งเป็นการยึดโยงกับระบบความเชื่อของคน ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ (ผีสาว เทวดา นางไม้)

2) องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือภูมิปัญญา โดยแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ คือ

2.1) องค์ความรู้ในด้านการจัดการ ซึ่งประกอบด้วย ประการแรก การจัดการตามระบบความเชื่อดั้งเดิมที่เกิดจากการที่ชุมชนให้คุณค่ากับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมากเป็นการจัดการที่เกิดขึ้นจากความเชื่อของพื้นที่เป็นหลัก ประการที่สอง การจัดการตามประเพณีท้องถิ่น ที่เกิดจากการผสมผสานความเชื่อในทางประเพณีพุทธศาสนาเข้ามารวม และประการที่สาม การจัดการโดยการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา ในลักษณะกิจกรรมเชิงการอนุรักษ์และปลูกจิตสำนึกมาเป็นส่วนในการสร้างคุณค่า

2.2) องค์ความรู้ในด้านการใช้ประโยชน์ ประกอบด้วย ประการแรกการใช้ประโยชน์ในระบบผลิตของชุมชนในลักษณะการแบ่งประเภทพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ตามการผลิต ได้แก่ พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าใช้สอย และลำห้วย ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีการใช้ประโยชน์แตกต่างกันตามเงื่อนไข 3 ประการ คือ เงื่อนไขทางวัฒนธรรมตามความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เงื่อนไขของระบบผลิตของชุมชนที่ต้องรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพื่อเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตของชุมชน และเงื่อนไขของคุณค่าการดำเนินชีวิตที่ไม่เอาर्डเอาเปรียบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ประการที่สอง การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพในลุ่มน้ำ จากความรู้ของชุมชนที่มีต่อการสร้างสมดุลให้แก่ระบบนิเวศ

2.3) การพัฒนาเป็นองค์กรชุมชน ที่มีการจัดตั้งคณะกรรมการ มีการสร้างกฎระเบียบที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความเชื่อและสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนในการดูแลรักษา โดยการพัฒนาคนให้มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเอง และการสร้างพลังในการเรียกร้อง การต่อรองสิทธิชุมชนในระดับนโยบาย

แนวคิดการบูรณาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามที่ระบุไว้ในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 21 เรื่อง ที่ 8 การอนุรักษ์ และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ หัวข้อ ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า มนุษย์เรามีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด ทั้งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และในขณะเดียวกัน ก็เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในการดำรงชีวิต โดยอาจกล่าวถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติได้เป็น 4 ประการ คือ 1) เป็นแหล่งที่มาของวัตถุดิบ และผลิตผล 2) เป็นที่รองรับกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ และช่วยเกื้อกูลให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ 3) เป็นแหล่งรองรับของเสีย และของเหลือเศษจากขบวนการผลิตและการบริโภค และ 4) ให้ความรื่นรมย์แก่จิตใจของมนุษย์ เช่น ทิวทัศน์ ภูมิประเทศ ความงามของธรรมชาติ ดังนั้นบริการต่าง ๆ ที่มนุษย์เราได้รับจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงช่วยให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ และสามารถทำให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น แต่ทั้งนี้ จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด (Wise Use) และมีการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นระบบ อย่างเหมาะสม โดยจะต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน (Sustainable Utilization) เพราะหากมีการตัดวงใช้ ประโยชน์ที่มากเกินไป และขาดความ ระมัดระวังในการใช้ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม จนกลายเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ย้อนกลับมาส่งผลกระทบต่อชีวิต และความเป็นอยู่ของมนุษย์ในที่สุด

ในการแบ่งประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมด 2) ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถสร้างทดแทนขึ้นมาได้ และ 3) ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป โดยทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป ซึ่งน้ำจัดอยู่ในประเภททรัพยากรที่สามารถสร้างทดแทนขึ้นมาได้ กล่าวคือ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เมื่อนำมาใช้

แล้ว ธรรมชาติสามารถสร้างทดแทนขึ้นในส่วนที่ใช้ไปได้ แต่ต้องใช้เวลาานพอสมควร ซึ่งถ้ามีการดูแลรักษาและจัดการอย่างถูกวิธี ก็จะทำให้ทรัพยากรชนิดนั้น มีคุณภาพ และปริมาณอย่างเพียงพอที่จะทำให้มนุษย์ได้ใช้อย่างยาวนานต่อไปได้

ทั้งนี้ น้ำถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ สำหรับมนุษย์ใช้เพื่อการบริโภคอุปโภค การเกษตรกรรม การชลประทาน การอุตสาหกรรม การสร้างพลังงาน การคมนาคมขนส่ง การกีฬา และเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่นในการดำรงวิถีชีวิต เช่น สัตว์ป่า ป่าไม้ พืชพันธุ์ และดิน ดังนั้น จากความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สู่ความสำคัญของทรัพยากรน้ำ ประกอบกับสถานการณ์น้ำซึ่งเป็นประเด็นปัญหาภายใต้ความเป็นมาและความสำคัญ การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำโดยแนวคิดการบูรณาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญและเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดการน้ำในสถานการณ์ปัจจุบัน

“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Wisdom Knowledge) หรือบ้างเรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” โดยฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) ระบุว่า หมายถึง สติและปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่ชี้แนะว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวร และกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับป่าเขา กับน้ำ กับปลา กับฟ้า กับนก กับดิน กับหญ้า สัตว์ป่า พืช แมลงหรือธรรมชาติรอบตัวนั้นอย่างไร ซึ่งคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือในบางครั้งเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น ได้มีการให้ความหมายที่สอดคล้องกัน

เสรี พงศ์พิศ (2529) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พื้นเพ รากฐานของความรู้ของชาวบ้าน เช่นเดียวกับ ประเวศ วะสี (2530) ที่ระบุว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันหมดในทุกสาขาวิชา และ ธวัช ปุณโณทก (2531) ที่ระบุว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง และทางอ้อม คือ เรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบต่อกันมา

การให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นในข้างต้นนี้ มีความสอดคล้องกับการให้นิยามในเชิงที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดย เอกวิทย์ ณ ถกลาง (2536) ได้กล่าวถึงที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เกิดขึ้นโดยเป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ที่หากได้ลงหลักปักฐานดำรงเผ่าพันธุ์อยู่ ณ ที่ใดเป็นเวลานานพอสมควร ผ่านร้อนผ่านหนาว ผ่านการทดสอบในการเป็นไปได้ในธรรมชาติและปัญหาต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ย่อมจะต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา

ดังนั้น ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หากกล่าวโดยสรุปแล้ว ตามที่ศ สันตสมบัติ (2544) ได้สรุปไว้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงหมายถึง ระบบความคิดและวิธีการแก้ปัญหาของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการประกอบอาชีพ ด้านการทำอาหาร ด้านการรักษาโรค หรือแม้แต่ในด้านการอนุรักษ์ หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการสังเกต การทดลอง ลองผิดลองถูกหลาย ๆ ครั้ง และแก้ไขปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยหรือสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ก่อเกิดเป็นการสั่งสมประสบการณ์และความรู้ แล้วสรุปเป็นบทเรียน ภายใต้กรอบ

ความคิด ความเชื่อของบุคคลในสังคม ซึ่งระบบความคิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อยู่ในลักษณะนามธรรม เป็นการแสดงออกในเรื่องความเชื่อ ความศรัทธา หรือความกลัว ร่วมกับแนวคิดอื่น ๆ โดยยึดมั่นร่วมกันเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต และสื่อแสดงออกมาในรูปแบบหรือลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรม อาทิ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต หรือการประกอบอาชีพ พิธีกรรม สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น โดยสิ่งที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้ จะมีความเป็นนามธรรม หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อยู่ในลักษณะนามธรรมสนับสนุนอยู่เสมอ เช่น คติธรรม คติในการดำเนินชีวิต หรือกุศโลบาย กลอุบาย ต่าง ๆ เป็นต้น โดยประเด็นที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนอกเหนือจากการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความเชื่อต่อสิ่งต่าง ๆ แล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นองค์ความรู้ หรือชุดความรู้ที่ถูกพัฒนาขึ้นภายใต้บริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง และองค์ความรู้เหล่านั้น เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ด้วยกระบวนการทดลอง และสั่งสมความรู้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

1. ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ หรือชุดความรู้ที่มีการทดลอง สั่งสม และสืบทอดต่อกันมายาวนาน มีการปะติดปะต่อ ผสมผสานหลาย ๆ ความรู้และประสบการณ์ร่วมกัน ภายใต้บริบท หรือทุนทางสังคมวัฒนธรรม และทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ เพื่อให้เกิดความเหมาะสม รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อการปรับตัว และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ มากที่สุด

ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความแตกต่างกับความรู้ที่เป็นสากลอย่างมาก กล่าวคือ ความรู้สากล เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นมาเพื่อทดสอบ หรือพิสูจน์ความรู้ที่มีอยู่ว่าเป็นจริงหรือไม่ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ให้เห็น หรือรับรู้ได้โดยประจักษ์ สามารถอธิบายเหตุและผลของการเกิดขึ้นได้ หรือมีเทคโนโลยีที่นำมาใช้ให้เกิดการยอมรับ เชื่อถือในความรู้นั้น ๆ เช่น มาตรฐานวัด หรืออุปกรณ์ทดสอบทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ความรู้สากล เป็นความรู้ที่เป็นจริงเสมอไม่ว่าจะเกิดขึ้น ณ ที่ใด เช่น ประเทศไทยน้ำเดือดที่อุณหภูมิ 100 องศา ที่ประเทศอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ต่างกับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการลองผิดลองถูก เมื่อเห็นว่าเหมาะสมจึงปฏิบัติต่อกันมาเรื่อย ๆ โดยไม่มีการพิสูจน์ให้เห็นในเชิงประจักษ์ว่าความรู้ นั้น ๆ เป็นความรู้ที่ถูกต้องจริงหรือไม่ บางครั้งอาจไม่สามารถอธิบายถึงเหตุและผลต่อการกระทำนั้น ๆ ที่เกิดขึ้นได้ เช่น ภูมิปัญญาในการนับถือน้ำเกี่ยวกับ การเพาะปลูก ซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า ถ้ามีพิธีกรรมเช่นไหว้ผีไร่ผีนาแล้วจะทำให้ได้ผลผลิตที่ดี แต่เป็นการสั่งสมของความรู้ ประสบการณ์ และความเชื่อ ที่ว่า ถ้าทำแล้วการเพาะปลูกจะดำเนินไปอย่างราบรื่น ไม่มีอุปสรรค จึงมีการยึดถือปฏิบัติกันเรื่อยมา และเทคโนโลยีที่ใช้นั้น ไม่ได้เกิดการยอมรับโดยทั่วไป แต่เป็นการยอมรับตามลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น ๆ เช่น ขนาดของ “ตางน้ำ” เข้าที่นา ในระบบเหมืองฝายที่มีการกำหนดขนาดตาม การตกลงร่วมกันของชาวบ้านหรือของแก่ฝ่ายของแต่ละชุมชน ทั้งนี้ก็มีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะพื้นที่ทางกายภาพและปริมาณน้ำ ของแต่ละชุมชน ซึ่งจะแตกต่างกันออกไป ดังนั้นการจะทำให้ขนาด “ตางน้ำ” เป็นมาตรฐานทุกพื้นที่นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แสดงให้เห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ไม่ได้มีความเป็นสากลที่สามารถใช้ได้กับทุกพื้นที่ได้

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นองค์รวม เปรียบเสมือนความรู้ชุดหนึ่งที่บอกแนวปฏิบัติและเหตุผลซึ่งเป็นกระบวนการความคิด กระบวนการตัดสินใจด้วยตนเอง ครอบครัว และชุมชน โดยอาศัยการเรียนรู้สั่งสมเป็นระยะเวลายาวนาน การเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นจึงเป็นมิติเดียวกันกับ

การดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กันในชุมชนและกับสังคมภายนอกที่มีผลกระทบ โดยเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และหากมองย้อนในส่วนของความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นปรากฏอยู่ในรูปแบบลักษณะที่เป็นทั้งนามธรรม และรูปธรรม โดยลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ ซึ่งโลกทัศน์ คือ การเข้าใจว่าความจริงเป็นอย่างไร เป็นชุดของความเชื่อพื้นฐานที่ส่งผลต่อการมองโลก และเป็นพื้นฐานของชีวิตทัศน์ที่สะท้อนเป็นแบบแผนพฤติกรรม การแสดงออก ตัดสินใจ และชีวิตทัศน์ คือ ชุดของความเชื่อที่ว่าชีวิตคืออะไร เป้าหมายชีวิตเราเป็นอย่างไร และตัวเรานั้นสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างไร โดยทั้งสองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน คือชีวิตทัศน์เป็นส่วนรายละเอียดของโลกทัศน์ ที่สะท้อนออกมาเป็นวิถีประเพณี การกระทำ การแสดงออกการตัดสินใจ ในการกระทำที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคม และท้ายที่สุด คือการตกผลึกปรากฏเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคม หรือคนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งเป็นรูปแบบของปรัชญาในการดำเนินชีวิตเกี่ยวกับเรื่อง การเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกลักษณะหนึ่งคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นลักษณะรูปธรรม โดยมีความเกี่ยวข้องเฉพาะด้าน อาทิ ด้านการทำมาหากิน ด้านการเกษตร ด้านหัตถกรรม ด้านศิลปะดนตรี เป็นต้น ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ได้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่มีความสัมพันธ์กัน คือ

1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม จะเป็นไปอย่างเข้าใจ และมีลักษณะของการอนุรักษ์มากกว่าการทำลาย

2) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่รวมกันในสังคมหรือในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน จะให้ความเคารพคุณค่าของกันและกันมากกว่าการเคารพวัตถุ

3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคุณค่าสูงสุด ที่ไม่มุ่งเน้นการแสวงหาผลประโยชน์แต่เป็นการยึดถือในเชิงคุณค่า

ความสัมพันธ์ข้างต้นนี้ ได้สะท้อนผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ อันมีเป้าหมาย คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และที่เป็นตัวปัจเจกของชาวบ้านเอง (ปรีชา อุยตระกูล, 2531) หรือเพื่อธำรงความเป็นตัวของตัวเอง และปรับเปลี่ยนสภาพอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง ในการอยู่รอดของการดำรงชีวิต โดยความสัมพันธ์ทั้ง 3 เรื่องหลักนี้ เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้ระบบกลไกของระบบความรู้ที่สัมพันธ์กัน ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสม การกระจาย หรือการนำเอาความรู้ไปใช้ประโยชน์ การถ่ายทอดความรู้ และการสร้างสรรค์ ปรับปรุง ซึ่งเราเรียกระบบกลไกนี้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

2. การแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีลักษณะที่เป็นองค์รวมอันประกอบไปด้วยความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม กิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคน การแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม โดยวางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อันจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการมองชีวิต เป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ หรือมีเอกลักษณ์ใน

ตัวเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงได้รับการแบ่งประเภทเพื่อการถ่ายทอด หรือเพื่อการศึกษาค้นคว้าไปสู่บุคคล ชุมชน และสังคม ให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยสามารถแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ออกเป็น 4 ด้านหลัก ๆ ได้แก่

1) ภูมิปัญญาด้านคติธรรม ความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

2) ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

3) ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ที่ยึดหลักการพึ่งตนเองและได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

4) ภูมิปัญญาด้านแนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมปัจจุบัน

หลักของภูมิปัญญาท้องถิ่น จำนวน 4 ประเภทตามที่ปรากฏในประเพณี วิถีชีวิต และการดำรงอยู่ของคนในสังคมแล้ว พบว่า สามารถสะท้อนประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยแบ่งแยกย่อยเป็นด้านต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) ด้านอาหาร หรือโภชนาการ คือ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์ และปรุงแต่งอาหารพื้นถิ่น ให้มีรสชาติแบบดั้งเดิมหรือเหมาะสมกับสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าได้

2) ด้านการแต่งกาย คือ ความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้างสรรค์งานด้านการแต่งกายในรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องแต่งกายประจำท้องถิ่นนั้น ๆ เสื้อผ้า เครื่องประดับที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ๆ

3) ด้านที่อยู่อาศัย หรือสถาปัตยกรรม คือ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานด้านการส่งเสริม การอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาบ้าน อาคาร ในพื้นที่นั้น ๆ ให้รักษาคุณค่าทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

4) ด้านปรัชญา ศาสนา ความเชื่อ และประเพณี กล่าวคือ เป็นวิถีแห่งความเชื่อและศรัทธาของกลุ่มคนในแต่ละท้องถิ่นมีความสามารถประยุกต์และปรับใช้ปรัชญาความเชื่อ ประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจสังคมอีกทั้งยังเป็นการส่งเสริม สนับสนุน การจัดงานบุญ ประเพณีในเทศกาลสำคัญของชุมชนท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่งดงามและมีคุณค่าต่อผู้คนในท้องถิ่น

5) ด้านภาษา และวรรณกรรม คือ การใช้ภาษาถิ่นในชุมชน เป็นเสน่ห์และเป็นการสืบสานให้ภาษาถิ่นนั้น ๆ ให้คงอยู่คู่กับชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่น การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

6) ด้านแพทย์แผนไทย คือ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรชนิดแผนโบราณ ฯลฯ

7) ด้านอาชีพ คือ ความสามารถในการส่งเสริมถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านอาชีพของชุมชนท้องถิ่นที่มีแต่ดั้งเดิม เช่น งานช่างฝีมือพื้นบ้าน เป็นการพัฒนาต่อยอดอาชีพของท้องถิ่นด้วยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีคุณค่าและเพิ่มมูลค่า

8) ด้านเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก การขยายพันธุ์ การเลี้ยงสัตว์ การเกษตรผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม การปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

9) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เช่น การจักสาน ทอ การช่าง การทอผ้า การแกะสลัก เป็นต้น

10) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การทำเหมืองฝาย การทำแนวกันไฟ การอนุรักษ์ป่า เป็นต้น

11) ด้านศิลปกรรม คือ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรมประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน และนันทนาการ เป็นต้น

การแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยแยกย่อยเป็นด้านต่าง ๆ ข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นตามคุณลักษณะและปัจจัยพื้นฐานของชุมชน และสังคมโดยทั่วไป แต่ในสภาพชุมชน สังคม เศรษฐกิจปัจจุบันนี้ส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน และประยุกต์รูปแบบให้มีความเหมาะสมเท่าทัน จึงได้มีการจัดสรรประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มเติม อาทิ ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน หรือด้านองค์กร เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตามประวัติศาสตร์ความเป็นมานั้น พบว่า วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนภาคเหนือตอนบน มีความผูกพันกับป่ามาโดยตลอด เนื่องจากลักษณะของภูมิประเทศที่มีที่ราบเพียงเล็กน้อย ประชาชน จึงต้องอาศัยอยู่ตามแอ่งที่ราบและหุบเขา ซึ่งแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนภาคเหนือตอนบนนี้ มีความสัมพันธ์กับป่าอย่างแนบชิดและมีระบบการจัดการกับตนเองและธรรมชาติอย่างมีดุลยภาพ ซึ่งอาจเรียกระบบการจัดการ วิธีการ หรือกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินี้ ยังมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นเหตุและผล บนความลงตัวในวิถีของคนและธรรมชาติที่ต้องดำเนินไปควบคู่กัน

ดังนั้น ในการศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจถึงประเด็นของโครงสร้างหลักที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1) การจัดการความรู้ในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ในชีวิตจริงของคนเรามักจะใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรไปพร้อม ๆ กับเรื่องอื่นในชีวิตประจำวัน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536) ซึ่งในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อจัดการทรัพยากรนั้น ชาวบ้านจะใช้อยู่ 3 เรื่องหลัก คือ

1.1) ใช้ภูมิปัญญาโดยผ่านกฎเกณฑ์หรือองค์กรที่ชัดเจนตายตัว เช่น บทเรียนจากเหมืองฝายในภาคเหนือบางแห่ง มีการเขียนลงในใบลานตั้งแต่โบราณคล้ายกับการทำสัญญา

เขียนอย่างชัดเจนว่าใครต้องทำอะไรบ้างในการรักษาเหมืองฝาย ถึงแม้ว่าจะไม่มีการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ก็อาจออกมาในรูปของประเพณี กฎที่ทำต่อกันมาอย่างไม่มีใครเลี้ยงได้

1.2) พิธีกรรม ความเชื่อ ที่รองรับภูมิปัญญา เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมความเชื่อที่ใช้ภูมิปัญญารักษาทรัพยากร

1.3) การมอบหน้าที่ให้แก่สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว ได้แก่ การมอบหน้าที่ในชีวิตประจำวัน เช่น ข้าวทำหน้าที่อะไร ต้นไม้แต่ละต้นในป่าทำหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยได้หมด การมอบหน้าที่เชิงจักรวาล เช่น การเคาะต้นไม้เมื่อเกิดจันทรคราสขึ้น เพื่อขับไล่เงาราคู พบได้ว่าพระจันทร์สัมพันธ์กับชีวิตเรา มีกฎเกณฑ์การปฏิบัติ มีหน้าที่ที่เราต้องทำร่วมกัน และทำร่วมกันในแง่จักรวาล การมอบหน้าที่ในเชิงประวัติศาสตร์ ในภูมิปัญญาชาวบ้านมีหลายอย่างที่มีหน้าที่ของความทรงจำ ไม่ว่าจะเป็นจริงหรือเท็จ คือความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน และการมอบหน้าที่ทางอุดมการณ์ เช่น ต้นไม้มีหน้าที่เป็นที่สถิตของนางไม้ หรือผีป่าที่มีหน้าที่ปกป้องรักษา เป็นต้น

ประกอบกับในหลักของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น คือ ต้องมีการจัดการให้เกิดประโยชน์มากที่สุด และลงทุนน้อยที่สุด ดังนั้นเมื่อผนวกเอาวัตถุประสงค์ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้วนั้น การจัดการโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ว่ามี จึงเป็นสิ่งที่จะต้องดำเนินไป หรือเกิดขึ้นให้ได้บนความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างคนซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากร กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในฐานะของทรัพยากร ซึ่งสามารถจำแนกระบบความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมไว้ 3 มิติ (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) ได้ดังนี้

1.1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในหน่วยย่อยของชุมชน จะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน

1.2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตและสอดคล้องกับธรรมชาติ

1.3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษต่อมนุษย์ เพราะว่ามีมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจะช่วยคุ้มครองได้ ดังนั้นเพื่อเป็นการดำรงรักษาสถานะแห่งอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นจากความค่านิ่งของตนเอง และถ่ายทอดไปสู่คนหลังๆ ต่อมา ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อของคนในสังคมนั้น ๆ วิธีที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ที่ได้ปฏิบัติกันมากก็คือ อาศัยพิธีกรรมเป็นการบันทึกความรู้ และความทรงจำที่จะถ่ายทอดแก่ชนรุ่นหลังต่อไป

ในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทั้ง 3 มิติที่กล่าวขึ้นในข้างต้นนี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในลักษณะของการสะสมความรู้ และการจัดการความรู้ที่มีอยู่ให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ หรือสังคมนั้น ๆ ซึ่งความรู้ที่ว่ามี หมายถึง การรวบรวมความคิด หรือกรอบของการประสมประสานระหว่างสิ่ง

ต่าง ๆ เช่น ประสบการณ์ ค่านิยม โดยการจัดให้เป็นหมวดหมู่ มีการประมวลสาระที่สอดคล้องกันในแต่ละหมวดความรู้เพื่อประเมินค่าหรือสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาบนฐานของความรู้เดิม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้โดยคำว่ารู้นั้นสามารถแบ่งแยกออกได้หลายลักษณะ เช่น รู้อะไรบ้าง รู้อย่างไร เป็นต้น (เกษม วัฒนชัย, 2544) โดยความรู้ที่รู้นี้ อาจแบ่งออกเป็นระดับที่แตกต่างกัน เช่น รู้อะไรบ้าง เป็นการอธิบายถึง สิ่งที่รู้ แบ่งออกเป็นระดับต่าง ๆ (วิจารณ์ พาณิช, 2548) ได้แก่

ระดับที่หนึ่ง คือ รู้อะไรคืออะไร เป็นความรู้เชิงทฤษฎีล้วน ๆ เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบปริญญาตรีมาใหม่ ๆ เมื่อนำความรู้เหล่านี้ไปใช้งาน ก็อาจจะใช้ได้ผลหรือไม่ได้ผล

ระดับที่สอง คือ รู้อะไรเป็นอย่างไร เป็นความรู้ที่มีทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบปริญญาตรีและมีประสบการณ์การทำงานผ่านมาระยะหนึ่ง ก็จะมีความรู้ในลักษณะที่รู้จักปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือบริบท

ระดับที่สาม คือ รู้เหตุผล เป็นความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ว่าทำไมความรู้ นั้น ๆ จึงใช้ได้ผลในบริบทหนึ่ง แต่ใช้ไม่ได้ผลในอีกบริบทหนึ่ง

ระดับที่สี่ คือ ใส่ใจกับเหตุผล เป็นความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อ ซึ่งจะเป็ นแรงขับเคลื่อนมาจากภายในจิตใจ ให้ต้องกระทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อเผชิญกับสถานการณ์

และ รู้อย่างไร เป็นการอธิบายถึง การเกิดขึ้น หรือการได้มาของรู้นั้น ๆ โดยอาจแบ่ง ออกเป็น 2 ลักษณะ (พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547) ได้แก่ ความรู้โดยนัยหรือความรู้ที่มองเห็น ไม่ชัดเจน (Tacit Knowledge) ซึ่งจัดเป็นรู้อย่างไม่เป็นทางการ เป็นทักษะหรือความรู้เฉพาะตัว ของแต่ละบุคคลที่ได้มาจากประสบการณ์ ความเชื่อหรือความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงาน เช่น การถ่ายทอดความรู้ ความคิด ผ่านการสังเกต การสนทนา การฝึกอบรม ความรู้ประเภทนี้เกิด จากประสบการณ์และการนำมาเล่าเรื่องแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ดังนั้นจึงไม่สามารถจัดให้เป็นระบบหรือหมวดหมู่ได้และไม่สามารถเขียนเป็นกฎเกณฑ์หรือตำราได้ แต่สามารถถ่ายทอดและแบ่งปันความรู้ได้ โดยการสังเกตและเลียนแบบ ความรู้ที่ชัดเจนหรือความรู้ที่เป็นทางการ (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่มีการบันทึกไว้ลายลักษณ์อักษร และใช้ร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่แสดงออกมาโดยใช้ระบบสัญลักษณ์จึงสามารถสื่อสารและเผยแพร่ได้ อย่างสะดวก

จากความหมายและลักษณะของความรู้สามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความรู้ของคนนั้นมักจะ เชื่อมโยงกับประสบการณ์จากการดำเนินชีวิต จึงทำให้ความรู้ที่เกิดขึ้นสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ จริง ทั้งนี้เพราะความรู้ที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นการรู้แบบการรู้จำ แต่เป็นการรู้แบบการเข้าใจ และความรู้ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ ได้นำไปสู่ความรู้ในรูปแบบหนึ่งดังที่พบเห็นในปัจจุบันที่มีการบันทึกเป็น ลายลักษณ์อักษร เช่น คู่มือ หรือตำรา เป็นต้น ซึ่งการจะนำความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้นั้น ต้องอาศัยกระบวนการหนึ่งๆ ที่เรียกว่า การจัดการความรู้ อันหมายถึง กระบวนการที่จะดำเนินการ ร่วมกันขององค์กร กลุ่ม ชุมชน ในการสร้างความรู้ที่เหมาะสม อย่างเป็นลำดับขั้นตอน โดยการ ตั้งใจร่วมกัน วิจัยร่วมกัน ร่วมเรียนรู้ จัดความรู้ให้อยู่ในรูปแบบที่เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้ มีการ ประเมินผลการปฏิบัติอันนำไปสู่การปรับตัวและถ่ายทอดความรู้อย่างต่อเนื่อง อาจมีการจัดระบบการ จัดเก็บความรู้และการเข้าถึงข้อมูลที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น

ในการจัดการความรู้กับการนำความรู้ไปใช้นั้น พัทพร วิภาศรีนิมิต (2553) ได้ให้ข้อสังเกตถึงความแตกต่างกันบางประการในแง่ของวิธีการ และผลที่ได้รับ กล่าวคือ การจัดการความรู้ คือ การนำความรู้ไปใช้ โดยผ่านวิธีการจัดการที่เป็นระบบ มีแบบแผน มีการคิดวิเคราะห์ และเตรียมแก้ไขปัญหาคือ จะเกิดขึ้นไว้ล่วงหน้า โดยมองถึงความเหมาะสมกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งในเรื่องของ คน (วัย เพศ บทบาทหน้าที่ เป็นต้น) พื้นที่ และประเพณีวัฒนธรรม เพื่อให้มีประสิทธิภาพสูงสุดและตรงตามเป้าหมายที่ต้องการ

สำหรับการนำความรู้ไปใช้นั้น ในมุมมองแรก อาจเป็นการดึงเอาความรู้ที่ผ่านการจัดการแล้ว (จากพื้นที่อื่น บริบทแวดล้อมอื่น ๆ) ไปใช้โดยตรง หรืออาจเป็นการนำไปปรับให้เข้ากับบริบทแวดล้อมนั้น ๆ ส่วนในมุมมองที่สอง เป็นการนำความรู้ไปใช้ ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่ได้ผ่านการจัดการความรู้มาก่อน ซึ่งผลที่ได้รับก็จะมีผลแตกต่างกันไป คือ ถ้ามีการจัดการความรู้ก่อนที่จะนำความรู้ไปใช้ ก็จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพที่ดีต่อทั้งในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ความยั่งยืนของทรัพยากร เป็นต้น เพราะผ่านการคิด วิเคราะห์ และพิจารณาถึงความเหมาะสม อย่างเป็นระบบ มีแบบแผนมาแล้ว แต่ในส่วนผลของการนำความรู้ไปใช้นั้น ถ้าเป็นในมุมมองแรกที่มีการดึงเอาความรู้ที่ผ่านการจัดการมาแล้ว (จากพื้นที่อื่น บริบทแวดล้อมอื่น ๆ) ไปใช้โดยตรง หรือมีการปรับใช้ อาจไม่ได้ผลดีเท่ากับการนำความรู้ที่ผ่านการจัดการเฉพาะในพื้นที่นั้น ๆ และยิ่งถ้าเป็นในมุมมองที่สองของการนำความรู้ไปใช้ ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่ได้ผ่านการจัดการมาก่อน ผลที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงการตอบสนองถึงความต้องการพื้นฐานเท่านั้น แต่ไม่ได้ให้ประสิทธิภาพที่ดีเท่าที่ควร

ฉะนั้น การนำเอาความรู้และการจัดการความรู้มาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น ต้องมีความเข้าใจก่อนว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการจัดการในเรื่องของความสัมพันธ์ในชุมชนระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้เป็นไปอย่างสมดุล ด้วยวิธีการต่าง ๆ ของคนในชุมชนเอง เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนสืบต่อไปและไม่เกิดผลกระทบหรือปัญหาตามมา ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่งให้ยั่งยืนนั้น จะต้องให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก กล่าวคือ จะต้องเริ่มที่ตัวมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรหลักเสียก่อน โดยผ่านกระบวนการจัดการในการสร้างจิตสำนึกความตระหนัก และความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อให้มีแนวคิด หรือจุดมุ่งหมายเดียวกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และจำเป็นต้องคำนึงถึงทรัพยากรอื่นในเวลาเดียวกันด้วย

2) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินี้เป็นเรื่องที่ได้ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก เนื่องจากในปัจจุบัน แม้ว่าวิทยาการและเทคโนโลยีของมนุษย์จะก้าวหน้าไปมาก แต่เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่ต้องการ ปรากฏว่าทรัพยากรเริ่มขาดแคลน ประสบปัญหาการถูกทำลายและเสื่อมโทรมลง อันเนื่องมาจากความต้องการที่ไม่มีขีดจำกัดและการใช้เทคโนโลยีโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่ตามมา เมื่อประสบปัญหาซึ่งเทคโนโลยีในปัจจุบันไม่สามารถควบคุม หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ มนุษย์จึงจำเป็นต้องแสวงหาเทคนิควิธี หรือแนวทางใหม่ในการแก้ไขปัญหา และจัดการ ควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดังมีผู้ที่ให้ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ อาทิ

เกษม จันทรแก้ว และคณะ (2541) ได้นำเสนอว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้อย่างสมเหตุสมผล เพื่อการมีใช้ตลอดไป หมายรวมถึง การเก็บเอาไว้เซชม พื้ฟู หรือพัฒนาสิ่งอื่นให้ดีขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้นั้นอาจต้องดำเนินการเก็บกัก การรักษา ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน หรือการแบ่งเขตที่จะสงวนไว้ก็ได้

การอนุรักษ์ คือ การจัดการของมนุษย์ในการใช้ชีวบริเวณ (ทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่) เพื่อที่จะให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุด และยั่งยืนแก่ชนรุ่นปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นของชนรุ่นต่อไปในอนาคต

ประชา อินทร์แก้ว (2542) ได้เสนอว่าการอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกัน ฉะนั้นการอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ และพยายามให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดด้วย

ดังนั้น สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงหมายถึง การจัดการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภทอย่างชาญฉลาด กล่าวคือ ทรัพยากรชนิดใดหายาก หรือลดจำนวนน้อยลง ถ้านำมาใช้ประโยชน์อาจทำให้เกิดผลเสียหายได้ จึงต้องมีการป้องกันทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้เกิดการสูญเสียมากเกินไป และการที่กระบวนกรดังกล่าวจะสามารถดำเนินไปได้นั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ไปในเวลาเดียวกันด้วย คือ ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะว่าทรัพยากรทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ ในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยความรู้ ทั้งในส่วนของภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎเกณฑ์ และวิทยาการสมัยใหม่ เข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกัน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปราโมทย์ ไม้กลัด (2557) ได้นำเสนอสถานการณ์และสภาพปัญหาในการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยที่ปรากฏในปัจจุบัน พร้อมทั้งเสนอทางออกของการแก้ไขปัญหาในเชิงยุทธศาสตร์ ดังนี้

1) พัฒนากลไกและกระบวนการจัดการเชิงบูรณาการที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย โดยนำเสนอว่าการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายและประชาชนในการจัดการน้ำจึงต้องพัฒนากลไกและกระบวนการจัดการเชิงบูรณาการขึ้นมา (ปัจจุบันไม่มีกลไกด้านนี้ที่ชัดเจน) โดยเสริมสร้างเครือข่ายการประสานงานและการทำงานร่วมกัน ของฝ่ายราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน และประชาชนในท้องถิ่น ในการพัฒนา การใช้และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญกับการให้ความรู้แก่แกนนำชุมชน เพื่อเพิ่มศักยภาพกระบวนการเรียนรู้

และริเริ่มในชุมชน พัฒนาระบบรวบรวมและจัดทำข้อมูลระดับท้องถิ่นให้สอดคล้องกัน สร้างกระบวนการเรียนรู้การมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ฯลฯ เหล่านี้จะช่วยเพิ่มศักยภาพทางสังคม สามารถร่วมกันนำพาให้การจัดการทรัพยากรน้ำทุกด้านเป็นไปอย่างมีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2) กำหนดนโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำของชาติให้ชัดเจน โดยเสนอนโยบาย คือ หลักและวิธีปฏิบัติซึ่งถือเป็นแนวดำเนินการ ควรประกอบด้วยนโยบายด้านต่าง ๆ ดังนี้ ได้แก่ นโยบายเกี่ยวกับการจัดหาและพัฒนาทรัพยากรน้ำ นโยบายการใช้และจัดสรรทรัพยากรน้ำที่มีประสิทธิภาพ และยุติธรรม นโยบายการแก้ปัญหาอุทกภัยนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และแหล่งน้ำ และนโยบายแก้ไขปัญหาคอนกรีตคุณภาพน้ำ

3) จัดทำแผนแม่บท (แผนหลัก) การจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการในระดับลุ่มน้ำ อันเป็นแผนหลักซึ่งประกอบด้วยยุทธศาสตร์และวิธีการที่จะดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างกับการจัดการทรัพยากรน้ำทุกประเภทอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กันในแต่ละลุ่มน้ำหรือระหว่างลุ่มน้ำ โดยมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของทุก ๆ สิ่งในสังคม และเกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งคน สัตว์ พืชและอื่น ๆ ซึ่งการจัดทำแผนแม่บทของแต่ละด้าน มียุทธศาสตร์และวิธีการที่จะดำเนินการอย่างไร การกำหนดในแต่ละแผนต้องมีการบูรณาการในระดับพื้นที่ลุ่มน้ำ ทั้งนี้ระหว่างจัดทำแผนแม่บทต้องมีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนทุกกลุ่มในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำ ทั้งลุ่มน้ำย่อย ลุ่มน้ำสาขาและรวมทั้งลุ่มน้ำหลัก เพื่อให้ทราบถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำ และแนวทางการจัดการน้ำที่เขาเหล่านั้นต้องการ เพื่อใช้ประกอบการจัดทำแผนแม่บทให้มีความสมบูรณ์ที่สุด

4) กำหนดมาตรการจัดการน้ำให้สอดคล้องกับศักยภาพและภูมิสังคม กล่าวคือ การกำหนดยุทธศาสตร์หรือวิธีการที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาก็ให้บังเกิดผลสำเร็จ จากนโยบายการจัดการน้ำที่กำหนด รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรต้องพิจารณาศึกษาถึงมาตรการที่จะแก้ไขปัญหาแต่ละด้านโดยกำหนดอยู่ในแผนแม่บทของลุ่มน้ำรวมทุกด้านให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงทั้งด้านเทคโนโลยีและสภาพสังคมของแต่ละพื้นที่

5) ปรับปรุงกลไกองค์กรจัดการน้ำระดับชาติและท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ ในการทำงานและการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นเอกภาพ โดยมีหน่วยงานระดับนโยบายและหน่วยงานปฏิบัติเป็นเจ้าภาพการรับผิดชอบเรื่องการจัดการน้ำท่วมและอุทกภัยอย่างชัดเจนเลย

6) สร้างจิตสำนึกให้คนไทยตระหนักถึงความสำคัญของน้ำเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้ประชาชนทั่วไปในทุกลุ่มน้ำตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำ การใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพรู้คุณค่า ด้วยการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้ความรู้แก่ประชาชนระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกแห่งทุกลุ่มน้ำด้วยเอกสารและสื่อความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำแบบเข้าใจง่าย ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงศักยภาพและสภาพเกี่ยวกับปัญหาน้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นและระดับลุ่มน้ำอย่างถูกต้องชัดเจน

ขวัญณา สุขคร และคณะ (2556) ได้ศึกษา และถอดบทเรียนการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การสร้างคุณค่า (การใช้ประโยชน์) ภูมิปัญญาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายใต้โครงการภูมิปัญญาสู่คุณค่าเชิงนิเวศ ของกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 ประจำปีงบประมาณ 2555 ทั้ง 4 จังหวัด 8 พื้นที่ ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ต.บ้านกิว อ.แม่ทะ จ.ลำปาง ชุมชนบ้านแม่เลียง

พัฒนา หมู่ 6 ต.เสริมขวา อ.เสริมงาม จ.ลำปาง ชุมชนบ้านเตาปูน ต.บ้านธิ อ.บ้านธิ จ.ลำพูน ชุมชนบ้านสันมะนะ ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ชุมชนบ้านโป่งกุ่ม ต.ป่าเมี่ยง อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ชุมชนบ้านแม่จ้อง ต.ตลาดใหญ่ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ชุมชน ต.แม่ก๊ก อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน ชุมชนบ้านปากกล้วย หมู่ที่ 8 ต.แม่สะเรียง อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน พบว่า ทั้ง 8 พื้นที่มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเองที่มีโครงสร้างที่ชัดเจน การดำเนินงานเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกภาคส่วนในชุมชน ก่อเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน นำไปสู่ผลสำเร็จในการดำเนินงานร่วมกัน ผลสำเร็จในการดำเนินงานที่เห็นรูปธรรมนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน ความรู้สึกการเป็นเจ้าของร่วมในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตน โดยจุดเริ่มต้นความคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเกิดจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตามแบบดั้งเดิมที่เคยดำเนินมา และก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว ซึ่งชุมชนหรือพื้นที่ต่าง ๆ ที่ทางคณะกรรมการได้ทำการศึกษาเพื่อการสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น ล้วนแต่มีสภาพปัญหา หรือจุดเริ่มต้นของปัญหา และความคิดริเริ่มในการปรับตัว ปรับประยุกต์รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่คล้ายคลึงกัน โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ ชุมชนได้รับผลกระทบโดยตรงจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การถูกจำกัดสิทธิในการดูแลและเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติโดยภาครัฐ การทำลาย และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างเข้มข้นจากนายทุนหรือกลุ่มคนภายนอกชุมชน และเมื่อชุมชนทั้งหมดต่างเล็งเห็นถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น จากการได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ชุมชนจึงได้ริเริ่มกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นอยู่ และเพื่อให้เกิดรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยกระบวนการของคนในชุมชนเอง อย่างเป็นผลยั่งยืน และสามารถส่งเสริมพัฒนาไปได้ในทุกมิติของชุมชน โดยกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนประกอบไปด้วย การประชุมหารือ การจัดตั้งคณะกรรมการ และวางโครงสร้างในการดำเนินงาน การตั้งกฎ กติกาชุมชน การจัดโซนนิ่ง หรือการวางแผนเขตเพื่อการจัดการและการอนุรักษ์ การเชื่อมโยงความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของคนในชุมชน การศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบผลสำเร็จ การดำเนินงานกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย และต่อเนื่อง

ปัญหาในการดำเนินงานในเบื้องต้นพบว่า ก่อนที่ชุมชนจะประสบผลสำเร็จในการดำเนินงาน ได้ดังเช่นในปัจจุบัน ชุมชนประสบกับอุปสรรคและปัญหาในการดำเนินงานเบื้องต้นมากมาย โดยจัดเป็นประเด็นหลักได้อยู่ 5 ประเด็น ได้แก่ ความไม่เข้าใจของชาวบ้านในชุมชน การไม่ปฏิบัติตามกฎ กติกาชุมชน ของคนภายนอก และภายในชุมชน การขยายอำนาจในการจัดการของภาครัฐ วิกฤติการณ์ทางความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การแทรกตัวของความรู้และวิทยาการสมัยใหม่

ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ พบว่า ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ในการปรับตัวต่อปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบระหว่างการดำเนินงาน และสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลให้ชุมชนประสบผลสำเร็จสามารถก้าวผ่านปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ มาได้ โดยปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จนี้ ได้แก่ ผู้นำมีความ

เข้มแข็ง และมีการทำงานเป็นทีม ความสามัคคี และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน การมีโครงสร้างการดำเนินงาน กฎระเบียบที่ชัดเจน การยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อทางศาสนา มีเครือข่ายสนับสนุนในการดำเนินงาน การมีกิจกรรมที่หลากหลายและต่อเนื่อง

จุดเด่นการดำเนินงานของชุมชน พบว่าจุดเด่นสำคัญที่ปรากฏเด่นชัด และเป็นลักษณะเฉพาะในชุมชนที่ชุมชนให้ความสำคัญ และเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จในการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในหลายประเด็น ได้แก่ ชุมชนให้ความสำคัญกับเยาวชนในการมีส่วนร่วมในทุกด้าน ผู้นำเป็นคนพื้นที่และมีวาระต่อเนื่องในการบริหารชุมชน การจัดการระบบเครือข่ายที่ใช้พื้นที่ดูแลเป็นหลัก และดูแลร่วมกัน วัฒนธรรมของพื้นที่เข้มแข็ง (วัฒนธรรมที่มีชีวิต) การจัดการเชิงพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพ

คุณค่าที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากจุดริเริ่มกระบวนการ ปัญหาอุปสรรคที่ชุมชนได้พบ จนถึงปัจจัยและแรงผลักดันให้ชุมชนก้าวผ่านสิ่งต่าง ๆ และสามารถดำเนินงานด้านบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรฯ จนเกิดเป็นผลสำเร็จในช่วงตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้สะท้อนคุณค่าต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทั้งที่เห็นผลเป็นรูปธรรม และนามธรรม ดังนี้ เกิดกระบวนการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ได้รับการอนุรักษ์ และฟื้นฟู เกิดความรู้สึกรักและจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของทรัพยากร

จากการสรุปบทเรียนของทั้ง 8 พื้นที่ศึกษา พบว่า ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละพื้นที่นั้น ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานสภาพบริบทชุมชน และความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยอาศัยปัจจัยหรือทุนทางสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน เป็นแรงช่วยขับเคลื่อน เพื่อก่อให้เกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรม ตามวัตถุประสงค์ในการริเริ่มกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน คือ ธรรมชาติได้รับการฟื้นฟู ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างทั่วถึงเป็นธรรม ควบคู่ไปกับการจัดการบนความสมดุลระหว่างระบบนิเวศธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์ตามวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอย่างสัมพันธ์กัน ซึ่งสามารถสรุปบทเรียนของการบูรณาการระบบการจัดการแบบดั้งเดิม การจัดการสมัยใหม่ การจัดการในเชิงพื้นที่ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมตามบริบทชุมชนของทั้ง 8 พื้นที่ที่ประสบผลสำเร็จที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ

ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์ และคณะ (2556) ได้ศึกษาวิจัย การจัดการทรัพยากรน้ำแบบ บูรณาการลุ่มน้ำสาขาแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในด้านการจัดการน้ำในแต่ละพื้นที่อำเภอแม่แตง มีระบบการจัดการน้ำที่ชัดเจน มีการแต่งตั้งคณะกรรมการอย่างเป็นทางการเพื่อมาบริหารจัดการน้ำ อย่างเป็นรูปธรรม ส่วนพื้นที่อำเภอเชียงดาวและอำเภอเวียงแหงนั้น ระบบการจัดการน้ำยังคงรูปแบบดั้งเดิม และปัจจัยสำคัญในการมีส่วนร่วมด้านการจัดการน้ำในลุ่มน้ำสาขาแม่แตงที่สำคัญคือ ความเข้มแข็งของชุมชน การให้ความร่วมมือในการจัดการน้ำของคนในชุมชน แกนนำชุมชนที่เข้มแข็ง และเสียสละเพื่อส่วนรวม การสร้างเครือข่ายการดำเนินงานด้านการจัดการน้ำที่ชัดเจน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเจ้าของกิจการที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหา และการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่นำไปสู่การจัดการร่วมกัน สำหรับการพัฒนากระบวนการจัดการน้ำ หลังจากที่ได้มีการระดมความคิดเห็นและได้ไปศึกษาดูงานการจัดการน้ำจากพื้นที่อื่น ๆ

แต่ละพื้นที่จะต้องมีการบูรณาการระบบการจัดการน้ำร่วมกัน โดยใช้ระบบการเชื่อมประสานกันระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ ผู้มีส่วนได้เสีย ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการน้ำร่วมกัน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง จึงจะสามารถทำให้การจัดการลุ่มน้ำแดงเป็นไปอย่างบูรณาการ และมีความยั่งยืน

ศิวาพร ไชยพุด (2555) ได้ศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำ: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำแม่กวัง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการพบว่า ในขั้นการค้นหาปัญหา สาเหตุ และความต้องการ เกิดจากการรวมตัวกันของผู้นำชุมชนในการค้นหาปัญหา สาเหตุ และความต้องการของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ แล้วจึงดำเนินการสร้างความตระหนัก หล่อหลอมแนวคิด และสร้างอุดมการณ์ เพื่อเป็นการจูงใจให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม โดยการใช้เวทีประชุมสัมมนา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ผ่านกระบวนการการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ขั้นตอนการวางแผนชุมชนจะนำปัญหาไปให้ผู้เข้าร่วมกันวางแผนแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ขั้นตอนการดำเนินการคนในชุมชนจะผลัดเปลี่ยนกันเข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละปี ตามความสนใจในแต่ละกิจกรรมนั้น ๆ ขั้นตอนการรับผลประโยชน์เป็นการผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ซึ่งมีทั้งผลประโยชน์ระยะสั้น และผลประโยชน์ระยะยาว และขั้นตอนการประเมินผลคณะกรรมการ กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่กวังจะเป็นผู้ทำการประเมินผลทุกครั้งหลังจากการดำเนินโครงการและจัดกิจกรรม

ประติรพ สายวงศ์คำ (2554) ได้ศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วมในชุมชน: ศึกษากรณีชุมชนบ้านปางมะโอ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง พบว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนก่อนเปลี่ยนแปลง มีลักษณะเป็นแบบให้การช่วยเหลือด้านแรงงานหรือร่างกายในกิจกรรมส่วนรวม รวมทั้งกิจกรรมที่เป็นการวางแผนพัฒนาชุมชน ได้รับการยอมรับในการแสดงข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะ เสียงสนับสนุน และข้อคัดค้าน ซึ่งเป็นความร่วมมือในระดับการตัดสินใจหรือเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของชุมชน ต่อมารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ถูกเปลี่ยนแปลงมา 3 ลักษณะ ได้แก่ การมีส่วนร่วมด้วยร่างกายสำหรับกลุ่มคนยากจน การมีส่วนร่วมด้วยการออกเงิน สำหรับกลุ่มผู้มีฐานะดี และการมีส่วนร่วมด้วยการว่าจ้างให้บุคคลอื่นเข้าร่วมงานแทน สำหรับกลุ่มผู้มีฐานะดีและครอบครัวที่ขาดด้วยแรงงาน สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเกิดจากปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัญหาด้านผู้นำระดับความสัมพันธ์ในชุมชน เศรษฐกิจและอาชีพ การได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ข้อจำกัดด้านที่ตั้งของชุมชน และการย้ายถิ่นเพื่อประกอบอาชีพ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ การได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยราชการ และการติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูล ผลของการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมที่มีต่อชุมชนด้านบวก คือ เป็นผลที่เกิดการรวมกลุ่มอาชีพ เนื่องจากการได้รับความช่วยเหลือแนะนำจากทางราชการ และชุมชนนำกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวมาใช้บริหารรูปแบบภายในชุมชนที่มีระเบียบมากขึ้น และเป็นแนวปฏิบัติร่วมกัน ได้แก่ กฎระเบียบที่เป็นเอกสาร ส่วนผลในด้านลบที่มีต่อชุมชนคือ คนที่จะเป็นแรงงานเพราะมีการออกไปทำงาน และไปศึกษานอกชุมชน ทำให้ไม่สามารถเอามือเอาริ้ว (ลงแขก) ได้ทำให้ต้องจ้างแรงงาน และทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมในด้านต่าง ๆ ลดน้อยลง นำไปสู่การทะเลาะวิวาทได้ง่าย

ชูโชค อายุพงศ์ (2553) ได้ศึกษาวิจัยแผนการจัดการทรัพยากรน้ำโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า แผนการจัดการทรัพยากรน้ำของจังหวัดเชียงใหม่ประกอบด้วยแผนพัฒนาในระดับลุ่มน้ำและระดับชุมชน โดยแผนระดับลุ่มน้ำเป็นของแผนหน่วยงาน

ราชการตามภารกิจในด้านการพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งได้รับการวางแผนมาแล้ว ส่วนแผนพัฒนา
ระดับชุมชนเป็นแผนที่เสนอมาจากความต้องการของชุมชนในท้องถิ่น โดยแสดงการจัดทำแผนบริหาร
จัดการทรัพยากรน้ำของจังหวัดเชียงใหม่ โดยคณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ซึ่งเน้นการจัดทำแผนระดับชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ และเมื่อได้แผน
โครงการเป็นความต้องการของท้องถิ่น แล้วจึงนำมาพิจารณารวมกับแผนระดับลุ่มน้ำ เพื่อจัดทำเป็น
แผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของจังหวัด ที่มาจากการนำข้อมูลสภาพแวดล้อมด้านทรัพยากรน้ำ
มาวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง ร่วมกับข้อมูลแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ นโยบายทรัพยากรน้ำ
แห่งชาติ และพันธกิจของจังหวัด โดยมีวิสัยทัศน์ของแผน ประกอบด้วย “ทรัพยากรน้ำยั่งยืน ชุมชน
เป็นศูนย์กลาง บูรณาการข้อมูล สนับสนุนองค์ความรู้” และกรอบกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นให้จังหวัดเชียงใหม่
มีการบริหารทรัพยากรน้ำที่ยั่งยืน มีการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งมีการ
ป้องกันความเสี่ยงอันเนื่องมาจากน้ำ โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง มีส่วนร่วมให้ข้อมูล วางแผน และ
แก้ปัญหา พร้อมทั้งมีการบูรณาการข้อมูล มีความร่วมมือกับทุกภาคส่วน ภายใต้การสนับสนุน
องค์ความรู้ผ่านระบบฐานข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ของจังหวัดเชียงใหม่

ณชพงศ จันจุฬา (2552) ได้ศึกษาวิจัยการพัฒนาร่วมกันของประชาชนในการจัดการ
ลุ่มน้ำสายบุรี กรณีศึกษา การจัดการน้ำแบบรัฐและชาวบ้านในพื้นที่ตำบลกาเยาะมาตี อำเภอบาเจาะ
จังหวัดนราธิวาส พบว่า ชุมชนกาเยาะมาตี มีการจัดการน้ำผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนใน
ชุมชนมานานกว่า 50 ปี โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นบูรณาการองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ ด้วยการ
จัดระบบการลงทุน การก่อสร้าง การจัดสรรผลประโยชน์ และการบำรุงดูแลรักษาฝายทดน้ำ
จึงสามารถอำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชนมาจนถึงทุกวันนี้ โดยปราศจากความขัดแย้งใด ๆ
ในขณะที่ผลการศึกษาเปรียบเทียบ กรณีการขาดคลองบาเจาะเพื่อแก้ไขปัญหาที่ท่วมขังในตัวเมือง
บาเจาะ โดยหน่วยงานราชการ ซึ่งไม่ได้ศึกษาผลกระทบ หรือสอบถามความคิดเห็นจากชาวบ้าน
ได้สร้างความเดือดร้อนเสียหาย ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ต่อชุมชนอย่างรุนแรง
โดยเฉพาะผู้ที่ต้องอาศัยน้ำเพื่อการปลูกข้าว นอกจากนี้ ยังพบว่าประชาชนต้องการมีส่วนร่วมในการ
จัดการน้ำ และเชื่อว่าในอนาคตปัญหาน้ำจะสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างแน่นอน
และเรียกร้องให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการน้ำ
อย่างจริงจัง

สถาพร ไหวว่อง (2552) ได้ศึกษาวิจัย การประเมินผลการดำเนินงานของคณะทำงานลุ่มน้ำ
ระดับตำบล ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ตุ๋ย จังหวัดลำปาง พบว่า ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานของ
คณะทำงานฯ เกิดจากคณะทำงานฯ ไม่มีแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน องค์กรภาครัฐที่เกี่ยวข้อง
ส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญและสนับสนุนการดำเนินงานในระบบเครือข่ายองค์กรลุ่มน้ำอย่าง
ต่อเนื่อง ภาคเอกชนไม่ให้ความสนใจและวางแผนในการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อประโยชน์โดยรวมของ
พื้นที่ ภาคประชาชนขาดความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรน้ำระบบลุ่มน้ำยึดประโยชน์ส่วนตนเป็น
หลัก ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะทำงานฯ ให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องด้านต่าง ๆ
ดังนี้

ข้อเสนอแนะต่อสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 1 ลำปาง ที่ว่าการอำเภอเมืองลำปาง ที่ว่าการอำเภอเมืองปานและที่ว่าการอำเภอห้างฉัตร ซึ่งเป็นที่กำกับดูแลสนับสนุนการดำเนินงานตลอดจนเป็นหน่วยงานผู้จัดตั้งและแต่งตั้งคณะทำงานฯ

2) ควรให้ความรู้ความเข้าใจแก่คณะทำงานฯ ในการกำหนดแนวทาง วางเป้าหมายวางแผนดำเนินงานให้ชัดเจนและสามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ

3) ให้การสนับสนุนดำเนินงานขององค์กรลุ่มน้ำ ให้สามารถดำเนินงานได้อย่างเป็นเอกภาพ ตลอดจนการกระตุ้นให้เกิดความต่อเนื่องในการประสานและดำเนินงาน

4) การแต่งตั้งคณะทำงานฯ ควรมาจากการคัดเลือกของประชาชนในพื้นที่โดยตรงตามหลักเสรีประชาธิปไตยและควรได้รับการอบรมแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำ ขั้นตอนกระบวนการดำเนินงานขององค์กรตามแนวความคิดการจัดการทรัพยากรน้ำระบบลุ่มน้ำและอื่น ๆ ตามสมควร ตลอดจนอบรมแนวทางพัฒนาองค์กรและการเพิ่มศักยภาพของคณะทำงาน

5) องค์กรลุ่มน้ำระดับตำบล ควรได้รับการประเมินผลการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่ อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เพื่อให้การปฏิบัติงานของคณะทำงานฯ ตามภารกิจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งเป็นการกำหนดภารกิจหน้าที่ โดยมีแนวความคิดจากภาครัฐตามขั้นตอนการดำเนินงานระบบลุ่มน้ำ ที่จะส่งผลให้การแก้ไขปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำเกิดความสมดุลทั้งด้านการใช้ทรัพยากรน้ำและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลและเกิดการพัฒนาย่างต่อเนื่องดังนี้

1) คณะทำงานฯ ควรจัดให้มีการประชุม อบรม หรือใช้เวทีชาวบ้านในการชี้แจงแนวนโยบายแก่ประชาชนในพื้นที่ของตน ให้ครอบคลุมผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายตลอดจนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่

2) ควรจัดทำบัญชีข้อมูลทรัพยากรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำที่ประชาชนในพื้นที่รับทราบและร่วมให้ข้อมูล พร้อมทั้งกำหนดผู้รับผิดชอบในการรวบรวมเก็บรักษาข้อมูล

3) การจัดทำแผนงานโครงการแต่ละครั้งต้องแจ้งประชาชนในพื้นที่รับทราบและเข้าร่วมเสนอความต้องการหรือความคิดเห็นร่วม โดยต้องจัดลำดับความสำคัญและมีความสอดคล้องกับแผนงานโครงการของหน่วยงานอื่น ๆ และหลังจากมีมติในแผนงานโครงการของตำบลแล้วต้องแจ้งประชาชนในพื้นที่ทราบ

4) ต้องจัดให้มีการประชาสัมพันธ์ทุกครั้งที่มีการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะก่อนการดำเนินงาน ระหว่างการดำเนินการหรือหลังจากดำเนินงานไปแล้ว ตลอดจนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการระบบลุ่มน้ำ ให้ประชาชนในพื้นที่ทราบ ในนามคณะทำงานฯ

5) คณะทำงานฯ ต้องติดตามและประสานการดำเนินงาน แผนงานโครงการด้านต่าง ๆ ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าและพิจารณาแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้น

6) รวบรวมปัญหาหรือข้อขัดแย้งในพื้นที่ตามช่วงฤดูกาลต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อมูลในการพิจารณาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น แล้วพิจารณาไปกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหาให้เกิดผลกระทบต่อทุกกลุ่มทุกฝ่ายน้อยที่สุด โดยให้การดำเนินการในนามคณะทำงานฯ

ประวิทย์ เรืองจรัส (2544) ได้ศึกษาวิจัยการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน : กรณีศึกษา ชุมชนลุ่มน้ำงาว อำเภองาว จังหวัดลำปาง พบว่าชุมชนลุ่มน้ำงาว มีลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน โดยชุมชนสามารถแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากสภาพดิน และการปรับปรุงดินอันเนื่องมาจากป่าถูกทำลายจากบุคคลนอก แนวทางและรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้นควรอาศัยระบบเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์กันภายในชุมชนเดียวกัน ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อป่า มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างเป็นระบบและถ่ายทอดต่อเนื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นไปยังชุมชนใกล้เคียงได้อย่างผสมกลมกลืน ชุมชนในลุ่มน้ำงาว มีการเคารพระเบียบที่ร่วมกันตั้งขึ้น ทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การกำหนดกรอบความคิดสำหรับการวิจัยในครั้งนี้เป็นแนวคิดวิเคราะห์เชิงระบบ (System Analysis) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในทุกมิติ ดังกรอบการดำเนินการวิจัย ต่อไปนี้

กรอบคิดในการวิจัย

